

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KÂFİRÛN SÛRESİ TEFSİRİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
SEYİD ALİ TOPAL

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ALİ ÖZEK

İstanbul 1998

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'ya hamd ve O'nun Rasûlü Hz. Muhammed'e salât ve selâm olsun.

Yapılmış olan çok sayıda Kur'ân-ı Kerîm tefsirinin yanında, tefsir ilminin gelişmesine paralel olarak Birinci Bölüm'de değineceğimiz bir takım sebeplerle sûre tefsirlerine yönelmeler olmuştur. Zamanımızda da sûre tefsirleri üzerine yapılan tez çalışmalarının artmaya başladığı görülmektedir. Fakat dikkatimizi çeken bir husus, bu çalışmaların genellikle uzun sûreler üzerinde yapılmakta olmasıdır. Bu tür çalışmalar için konu ve kaynakların bolluğu bilinmektedir.

Ancak, kısa bir sûre üzerinde çalışma yapmanın, gerek kaynak bulma ve gerekse mevzu ve muhteva yönünden uzun sûrelere göre bir takım güçlükleri vardır. Bu hususlara rağmen bu çalışmamızda kısa bir sûre olan el-Kâfirûn Sûresi'ni seçmiş bulunuyoruz.

Mekkî Sûrelerden olan el-Kâfirûn Sûresi'ni tez konusu olarak seçmemizin birtakım nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi, İslâmiyetin temel kavramı olan Tevhid anlayışının, sağlam ve net olarak, canlı bir dersinin bu sûrede verilmiş olmasıdır. Çünkü vahyin ilk devrelerinde üzerinde durulan en önemli konu, Tevhid akidesinin iyi yerleşmesi hususu olmuştur. Çalışmamızın baş kısmında kısa da olsa İslâmiyet öncesi ve İslâmiyetle birlikte ilk yılların genel durumunu ele alarak konunun daha iyi kavranmasını hedefledik.

Yine bu sûrenin son âyetinin mensuh olup olmadığı konusunu ve Kur'ânın genel üslûbu içerisinde, bu âyetin mesajının, din ve vicdan hürriyeti, lâiklik ve hoşgörü gibi güncel konularla alakasını ele almaya çalıştık.

Araştırmamızda öncelikle ilk kaynaklara başvurmaya gayret gösterdik. Bunun yanında sonraki kaynaklardan ve bazı çağdaş eserlerden de istifade edilmiştir. Ancak konumuzla alakalı tüm kaynaklara ulaşmayı değil fazla detaya inmeden konunun açıklığa kavuşmasını sağlayacak kadarıyla yetindik.

Çalışmamızda ihtiyaca binâen kullanmış olduğumuz bazı kısaltmalar hakkında, müracaat edilebilmesi için baş kısımda gerekli bilgiler verilmiştir.

Çalışmalarında yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Ali Özek bey'e ve yardımlarını esirgemeyerek katkıda bulunan Prof. Dr. Sadrettin Gümüş Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Seyid Ali TOPAL

İstanbul-1998



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER.....	3
KISALTMALAR.....	5
GİRİŞ	
KUR'ÂN-I KERİM'İN İNMEYE BAŞLADIĞI ZAMANDA ARAP TOPLUMU.....	6
I. ARAPYARIMADASINA GENEL BAKIŞ.....	6
II- SİYÂSÎ DURUM.....	7
III. SOSYAL DURUM.....	7
IV. DİNÎ DURUM.....	9
1. İslâmiyet öncesi putperestlik ve diğer dinler.....	10
2. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve İslâmiyet.....	11
3. Davetin ilk yılları, gizli ve alenî davet.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
SÛRE TEFSİRLERİ VE EL-KÂFİRÛN SÛRESİ.....	17
I- SÛRE TEFSİRLERİ.....	18
1. Sûre 'nin tanımı.....	18
2. Sûre tefsirleri kavramı ve tarihçesi.....	19
3. Bazı müstakil sûre tefsirleri.....	21
II. EL-KÂFİRÛN SÛRESİ.....	23
1. Sûre 'nin nüzûlü ile ilgili rivâyetler.....	23
2. Sûre 'nin isimleri.....	24
3. Sûre 'nin ele aldığı konular.....	25
4. Sûre 'nin faziletine dâir rivâyetler.....	28
5. Sûre 'nin tefsirine olan ihtiyaç ve sûre üzerinde yapılan müstakil çalışmalar.....	30
6. Sûre 'nin sebab-i nüzûlünde adı geçen kişiler ve İslâm toplumu ile ilişkileri.....	32
7. Bu kişilerin İslâm davetine bakışları.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	
SÛRENİN TEFSİR TEKNİĞİ AÇISINDAN ELE ALINIŞI.....	38
I. SÛRENİN METİN VE MEALİ.....	39
1. Sûre 'nin metni.....	39
2. Sûre 'nin meali.....	39

II. SÛRENİN İNİŞ YERİ, ÂYET SAYISI VE TERTİBİ.....	40
III. SÛRENİN İ'RABI.....	41
IV. KIRAAT AÇISINDAN SÛRE.....	42
V. BELÂĞAT AÇISINDAN SÛRE.....	43
VI. SÛRENİN KENDİSİNDEN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRELERLE ALÂKASI.....	42
VII. GÜNÜMÜZE KADAR SÛRENİN YAPILMIŞ TEFSİRLERİNDEN ÖRNEKLER.....	45
VIII. SÛREDE NESHİN BULUNUP BULUNMADIĞI MESELESİ.....	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SÛRENİN İ'TİKADÎ FIKHÎ VE SOSYOLOJİK AÇIDAN ELE ALINIŞI.....	62
I. İTİKÂDÎ AÇIDAN SÛRE.....	63
II. FIKHÎ AÇIDAN SÛRENİN MESAJI.....	64
III. SOSYOLOJİK AÇIDAN EL-KÂFİRÛN SÛRESİ.....	66
1. Lâiklik ve menşei	66
2. <i>El-Kâfirân Sûresi</i> ve <i>Lâiklik</i>	67
3. <i>Din ve vicdan özgürlüğü açısından sûrenin mesajı</i>	71
4. <i>Kur'ân-ı Kerim'in davet metodu ve El-Kâfirân Sûresi</i>	72
a. Genel olarak Kur'ân'ın davet üslûbu.....	71
b. Kur'ân'ın davet metodu içerisinde el-Kâfirân Sûresi'nin üslûhu	73
SONUÇ.....	75
BİBLİYOGRAFYA.....	79
İNDEKS.....	86

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C.C	: Celle celâluhu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
M.	: Miladî
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
Ö .	: Ölümü
R.A.	:Radiyallâhu anhu
S.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Thk.	: Tahkik
V.	: Vefatı

GİRİŞ

KUR'ÂN-I KERÎM'İN İNMEYE BAŞLADIĞI ZAMANDA ARAP TOPLUMU

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı zamanda Arapyarımadasının, asırlarca dış dünyaya kapalı kalmış olduğu görülmektedir. Bu kapalılık adeta yarımadayı birçok dış etkilere ve özellikle de yağmalara karşı korumuştur. Konumuz el-Kâfirûn Sûresi ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm olduğundan önce Kur'ân'ın inmeye başladığı zamandaki Arabistanın tarihi, coğrafi, siyasi, içtimai ve dînî durumu hakkında kısa da olsa bilgi vermekte yarar olduğunu düşünmekteyiz.

I. ARAPYARIMADASINA GENEL BAKIŞ

Kuzeyinden Filistin ve Suriye, doğusundan Haliç boğazı, güneyinden Hint Denizi ve Aden Körfezi, batısından ise Kızıl Deniz ile çevrili bulunan Arapyarımadası; iklimi kurak, kıyı bölgeleri dağlık, iç kısımları ise çöl; daha ziyade göçebe halkların yaşadığı, ziraate elverişsiz ve akarsuları bulunmayan bir bölgedir. Yemen istisna edilirse Yarımada'nın genelinde yerleşim çok azdır. Yarımada'nın en önemli bölgeleri, Yemen, Hicaz, Tihama ve Necit'tir. İslâmiyetin zuhurundan önce en fazla göze çarpan şehirleri Mekke ve Medine (Yesrib)'dir. İslâmdan önce, Arabistanın, özellikle Mekke ve Yesrib'in, bölgenin ticaret yollarının kesiştiği önemli bir merkez durumunda olduğu bilinmektedir. Bu bölgede bulunan Arapların, İslâmiyet öncesinde bugünkü şekliyle siyâsî yapılanmaları mevcut olmadığı için, düzenli bir orduları ve köklü bir adâlet mekanizmaları yoktur. Buna bağlı olarak yerleşmiş bir yasama ve yürütme düzenleri de mevcut değildir.

II- SİYÂSÎ DURUM

Arapyarımadasının genel durumundan sonra siyasi yapısına bakılınca ilk etapta, bölgede kuvvetli bir devletin olmadığı, siyasi yapılanmanın, bir genelleme ile "Şehir Devlet" statüsünde olduğu görülür. Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olduğu, "Ziraat yapılmayan bir vadi" ¹ olarak tanımlanan Mekke şehri de Yarımada'nın genelinde olduğu gibi oligarşik temeller üzerine kurulmuş bir Şehir-Devlet konumundadır. Ancak Mekke şehri, sahip olduğu teşkilatı ve kısmen yerleşmiş hükümet yapısı ile diğerlerinden farklı bir durum arz etmektedir. Tevârûs yoluyla yetkilerin devredildiği yönetimde, sayıları on civarında olan âileler söz sahibi olma ayrıcalığını daima ellerinde bulundurmışlardır. Bu âilelerden oluşan seçkin bir grup bakanlar kuruluna benzer bir kurulu teşkil ederken, bütün yetişkinlerin katıldığı bir heyetin de genel kontrol yetkisi bulunduğunu söyleyebiliriz. ² O devirde, sonraki asırlarda bilinen şekliyle bir hükümet fikri, idare anlayışı veya yargı için tanzim edilmiş bir sistem henüz oluşmamıştır. Her kabile veya aşîret diğerinden ayrı şekilde tam olarak bağımsızlığa sahip bir toplum oluştururken, kabile fertlerinin herbiri de aynı şekilde bağımsız olmuşlardır. Genel kabul gören kabile şeyhinin otoritesi, çevre ve şartların gereği, sembolik bir görünümünden öteye geçmemektedir. Kalabalıklaşınca kollara ayrılan ve her biri istiklâline kavuşan kabile fertleri ancak çok kritik zamanlarda topluca kabileyi savunmak veya büyük yağmaları önlemek için birleşme ihtiyacı duymuşlardır. ¹

III. SOSYAL DURUM

Kur'ân-ı Kerîm'in olgunlaştırmış, medeniyetin zirvesini tattırmış olduğu Arap milletin, İslâmiyetle katettiği mesafeyi iyi anlayabilmek için, Kur'ân öncesi sosyal durumunun ve aile yapısının iyi bilinmesi gerekir. Araplar temelde "Sâmî" ismi verilen tek bir ırka mensupturlar. Bölge coğrafyasının genel özelliği, ırklarının tüm

¹ K.K. 14 / 60

² Hamidullah., İslâm Peygamberi, I / 27

sâfiyetini korumasına büyük ölçüde tesir etmiştir. Arap yarımadası sakinleri, "Hadari" (yerleşik) ve "Bedevi" (göçebe) olarak iki gruba ayrılırlar. Çobanlıkla uğraşan bedeviler, yağmacılıktaki ünleriyle tanınırken, yerleşikler de ziraat ve ticaret ile uğraşarak daha müreffeh bir hayat tarzı sürmüşlerdir.²

Arap toplumundaki aile yapısı hakkında bilgi kaynağımız olan eski Arap şiirinde kadın motiifinin sıkça geçmesi nedeniyle, cahiliyye döneminde kadının önemli yeri olduğunu anlıyoruz. Ancak bu, kadının sosyal konumunun iyi olduğunu göstermemektedir. Cahiliye dönemi Arap toplumunda bir kadın çocuk doğurmadan öldüğü takdirde kocasına başsağlığı dilenmemiş ve çocuk doğurduğu zaman ancak aileye dahil edilmiştir. Üvey anneler ise çoğunlukla babadan kalan bir mal gibi miras kabul edilerek ailenin büyük oğluyla evlendirilmiş veya asabe denilen ölünün en yakın erkek varislerine intikal ettirilmiştir. İslâmiyet öncesi Araplarda, nikah-ı mut'a, nikah-ı bedel ve nikah-ı istibda' gibi muhtelif nikah şekillerinin mevcut olduğu görülmektedir.³ Bunun yanında çok yaygın olmamakla birlikte evlenirken kadının fikri de alınmış, her ne kadar normalde boşama hakkı erkeğe aitse de nikah akdinde bu yetkiyi elinde bulundurmayı şart koşarak boşanma hakkına da sahip olmuştur.⁴ Cemiyetin temel yapısını daima erkeğin hâkim olduğu aile yapısı teşkil etmektedir. Sosyal itibarı pek bulunmayan kadınlar gerçek manada miras hakkına da sahip olamamışlardır. Kadın haklarının kısıtlı olduğu cemiyette, erkekler istedikleri kadar kadınla evlenebilmektedirler.⁵ Bunun yanında zillet duygusuyla kızlarını diri diri toprağa gömmek adeti de yine bazı Arap kabilelerinde ve özellikle Kureyş'te mevcut olan çirkin adetlerdendir. "*Ve toprağa diri diri gömülen kız, hangi günahı yüzünden öldürüldü diye sorulduğu zaman...*"⁶ ifadesi ile Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği bu hâdiseden öte bazen rızık endişesi ile erkek çocukların bile öldürüldüğü oluyordu. Kur'ân-ı Kerîm

1 Tonby, cd-Da'vetti ilc'l-İslâm, 51-52

2 İ. Hasan, İslâm Tarihi, I/86

3 DİA, III/321

4 İ. Hasan, a.g.e, I/86

5 DİA, III/254-255

6 K.K., 81/ 8-9

buna "Fakirlik endişesi ile çocuklarınızı öldürmeyin, onları da sizi de biz rızıklandırıyoruz, onları öldürmek büyük günahtır."¹ âyeti ile işaret etmektedir. Cahiliye dönemi Araplarında erkek evlada verilen değer kızlardan farklı olup, bunun yanında amca ve amca oğulları da erkek evlat veya kardeş gibi aynı derecede bağlılık duyulan yakınlardır. Aralarında akrabalık bağı bulunan kişiler doğru veya yanlış düşünseler, adil veya zâlim davransalar, her durumda birbirlerine yardımcı olmuşlardır. Bir arap, erkek kardeşi veya amcasının oğluna her türlü şartlarda yardım etmezse toplum tarafından ayıplanmıştır.² Bir şairin "Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder, sen zâlim olursan o da seninle birlikte zâlim olur" anlamındaki beyti ile Araplar arasında darb-ı mesel haline gelen ve temelinde bir hadis-i şerife dayanan "Zâlim olsun , mazlum olsun kardeşine yardım et"³ sözü⁴ akrabalar arasındaki bu bağlılığı göstermektedir. Aynı kabile fertleri arsında beraberlik ruhu hâkim iken ayrı kabileler arasında mutlak bir ayrılık göze çarpmaktadır. Araplar arasında iki sebepten dolayı sürekli harpler çıkmış ve onları zayıflatmıştır. Bu iki sebepten birincisi lider olma yarışı, ikincisi de su kaynakları ve otlakların paylaşılmasıdır. Bu yüzden soyca birbirine yakın olan kabileler arasında bile harpler çıkmıştır.⁵ Yerleşik ve göçebe şekillerde hayat süren Arap toplumunda okuma yazma oranı oldukça düşük olmasına rağmen şiir, belâgat, nazım ve hikâye türü edebî sanatlara alâka daima yüksek olmuştur. Kâ'be içerisindeki 'el- Muallakâtü' s- Seb'a' bunun bir göstergesidir.

IV. DÎNÎ DURUM

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı zamanda Arap toplumunun dînî durumu hakkında geniş mâlûmât bulunmamaktadır. Bununla birlikte İslâmiyetten önceki son din olan Hristiyanlığa rağmen Araplar, ataları olarak soylarını dayandırdıkları İbrahim (a.s)'ın dini olan "Hanîf" dinini, o zamanki yapılarıyla hac ibâdetinde görüldüğü gibi,

1 K.K, 17/51

2 I. Hasan a.g.e, I/87

3 Buhârî, Mevâzîlîm, 4 ; İkrâh, 7; Müslim, Birr, 62

4 DîA, III/321

5 I. Hasan a.g.e, I/88

şeklen de olsa benimsemişlerdir. Fakat Arap yarımadasında, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmaya başladığı Mekke şehrinde yoğun bir putperestliğin hüküm sürdüğü kesin bir gerçektir. Bu sebepten dolayı dînî durumu, putperestlikle birlikte İslâmın ilk yıllarını da içine alan bir dilim olarak üç başlık halinde ele alacağız.

1. İslâmiyet öncesi putperestlik ve diğer dinler

Aralarında muhtelif dinlere mensup olan kabileler bulunmakla birlikte Arap yarımadası'nda yaşayan arapların büyük çoğunluğu putperesttir. Putperestliği araplara Amr b. Luhayy el - Huzzâî olduğu getirmiştir.¹ Putperestlik yaygınlaştıktan sonra mekkelilerin putları çoğunlukla Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştirilmiş bulunmaktadır. Bu putların en büyüğü, kırmızı akikten yapılmış olan Hûbel isimli puttur. Cahiliye devri adetlerinden olup " *Muhakkak ki içki kumar, putlar ve fal okları şeytanın işinden bir pisliktir.*"² âyet-i kerîmesinde işaret edilen fal okları bu putun önünde bulunuyordu. Araplar önemli konularda karar vermek için bu fal oklarına müracaat etmişlerdir. Arap kabilelerinin Kâbeye rağbet etmelerini sağlamak amacıyla her kabilenin meşhur putlarını Kâbe'ye dolduran kureyşliler, böylece hac mevsiminin daha canlı geçmesini hedeflemişlerdir. Bu şekilde Kâbe'nin içerisinde ve etrafında bulunan putların sayısı üçyüz atmış geçmiştir. Arapların en eski putu, dışı olarak kabul edilen Menât isimli puttur. Yine Taif'te bulunan Lât ve Mekke ile Tâif arasındaki Nahle vadisinde bulunan Uzzâ da meşhur putlarındandır.³

Arabistan'da bulunan putperestliğin yanında bazı muhtelif dinlerin de varlığı görülmektedir. Mensupları yıldızlara ve bazı gök cisimlerine tapan Sâbiî'ler bunlardan biridir. Öte yandan Bahreyn civarında da eski İranlıların dîni olan Mecûsilik mevcuttur. Semavi dinlerden Hristiyanlık ta bazı Arap kabileleri arasında mevcut olup, Yemen tarafında kısmen zemin bulmuş fakat genellikle araplar arasında fazla rağbet görmemiştir.

1 I. Hasan, a.g.e, I/92

2 K.K. 5/90

Araplarda genel dinî yapı koyu bir putperestlik olmasına rağmen bu ortamda bile Allah'ın varlığını kabul ettikleri bilinen bir gerçektir. Kur'ân-ı Kerîm bu duruma: "*Biz onlara (putlara) ancak bizi Allah'a yakınlâştırmaları için ibâdet ediyoruz.*" ² âyetiyle işaret etmektedir. Bu tablo içinde araplar arasında toplumdaki dinî durumun kötülüğünü anlayarak , putperestlikten daha yüce inançlara bağlanma gayretinde olan bazı insanlar da ortaya çıkmıştır. Onların bu çıkışına, hristiyan ve yahûdilerle bir arada bulunmaları büyük ölçüde tesir etmiştir. Bu insanlardan bazıları, çevresindekileri; putlara ibâdetten sakındırıp, onları, içki, kumar ve diğer kötülükleri terketmeye ve İbrahim peygamberin yolu olan tevhid inancına çağırılmışlardır. Bunlar, hayır ve şer amelleri nedeniyle insanları hesaba çekecek tek bir ilâhın varlığını kabul ederek, ölümden sonra dirilmeye inanıyorlardı. Bu şekilde, İbrahim peygambere tâbî olup putlara ibâdeti terketmeye "Haniflik" mensuplarına da "Hanifler" adı verilirdi. Bunlardan Ümeyye b. Ebi's-Salt, Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel ve Kuss b. Saîde İyâdi zikredilebilir. ³

2. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve İslâmiyet

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı zamandaki Arap toplumunun sosyal yapısı, ancak bir peygamberin eliyle ıslâhı mümkün olabilecek kadar bozulmuş durumdadır . Müşrik ortamda toplumun bu durumundan son derece rahatsız olan Varaka b. Nevfel, Ümeyye Ebu's- Salt, Kuss b. Saide İyâdî gibi " Hanif" dinine mensup kişiler ise, mevcut kötü duruma ancak âhiret inancının çare olabileceğine inanmakla birlikte,⁴ etraflarındaki insanları putlara ibâdet etmekten engellemeye güçleri yetmemiştir.. Çünkü bu atmosferde yapılacak tebliğ faaliyeti bir peygamberin varlığına ihtiyaç göstermektedir. Bir peygamberin gelmesinin kaçınılmaz olduğu bu dönemde, gerek hanif dinine mensup olanlar ve gerekse halk içinde sözüne itibar edilen kişiler, bir

1 I.Hasan, a.g.e, I/94

2 K.K. 39/3

3 I.IIasan, a.g.c, I/ 97-98

4 I. Hasan a.g.e, I/97-98

peygamberin gelmesinin yakın olduğunu sezmiş durumdaydılar. Ancak bu peygamberin kim olacağı ve ne zaman geleceği pek tabiidir ki, kimse tarafından bilinmiyordu. Hatta kendisine daha sonra peygamberlik verilmek üzere Allah (cc) tarafından, süt annesi Halime'nin yanındayken küçük yaşlarda kalbinin ameliyat edilmesi¹ ve buna benzer çeşitli şekillerde bu göreve hazırlanan ve toplum içinde "el- Emîn" olarak temayüz etmiş kişiliği ile Hz. Muhammed dahi böyle bir meseleden haberdar değildir. Kur'ân bu duruma; "*Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin*"² âyet-i kerîmesi ile işaret etmiştir. Nitekim uzun süren bu bekleyiştten sonra Hz. Muhammed'e peygamberlik verilmiş ve Arap yarımadasının karışık dînî atmosferine yeni bir din daha dahil olmuştur. Hz. Muhammed'in ilk vahyi aldığı tarih hakkında bazı farklı rivâyetler mevcuttur. Ancak bu fark uzun uzadıya olmayıp ilk vahyin kırkinci yaşta gerçekleştiği hususunda ittifaka yakın bir görüş birliği mevcuttur.⁴ Fil hadisesi'nin kırkbirinci yılında ilk vahyin geldiği⁵ görüşü ile bu tarihin M. 610 yılına tekabül ettiği⁶ görüşü çağdaş alimlerden Mevdûdî ile Muhammed Rıza' ya aittir. İlk vahyin geldiği zaman diliminin Ramazan ayı olduğunda ise ittifak vardır. "*Ramazan ayı ki O'nda Kur'ân, insanlara yol gösteren ve doğruyu yanlıştan ayıran belgeler olarak indirildi.*"⁷ âyet-i kerîmesi ile ifade edilen bu konunun sübûtuna birçok kaynakta işaret edilmiştir.⁸ Ramazan ayında gelmeye başladığı bildirilen vahyin, ramazanın onyedinci gününde başladığına dair rivâyetler yanında,⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in "*Doğrusu biz Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik*"¹⁰ ifadesiyle, Kadir gecesinde indirildiği haber verilmiştir. Kadir gecesinin ise Ramazan ayının son on gününde oldu-

1 İmamidullah, a.g.c, I/43 İbn Hişam, Es-Sîre, 105

2 K.K, 26/52

4 Belazuri, Ensâbu'l Eşraf, I / 104 , İbn Kesir, Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm, IV /570, İbn Sa'd, ct-Tabakât, I / 194

5 Mevdûdî, Hz. Peygamberin Hayatı, II / 132

6 M.Rıza, Muhammedün Rasûlullah, 82

7 K.K. 2 / 185

8 Belazuri, a.g.c, I / 104 , İbn Sa'd, a.g.c, I / 194

9 Belazuri, a.g.c, I / 104

10 K.K, 97 / 1

ğuna dair rivâyetler¹ yanında, biraz daha tahsis edilerek yirmiyedinci gecesi olduđu² hakkında kesin ifadelere yer veren görüşler de ortaya konmuştur.³ Bütün bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed, M. 610 senesinin ağustos ayına tekabül eden Ramazan ayında ilk vahyi alarak peygamber olmuştur. Bu olay Fil vakasından kırk sene sonra meydana gelmiştir.

İslâm alimleri, Hz. Peygambere inen ilk vahyin, El-Alâk Sûresi'nin ilk beş âyeti olduğunda görüş birliğine varmışlardır.⁴ Bununla beraber ilk vahyin El-Fatiha Sûresi ve bazılarına göre de El-Müddessir Sûresi'nin ilk âyetleri olduğuna dâir rivâyetler de mevcuttur.⁵ Artık bu tarihten itibaren Arap yarımadasında İslâmiyet adında yeni bir din zuhur etmiş ve ilk onüç yılı Mekke'de, son on yılı da Medine'de geçen ⁶ yaklaşık yirmiüç senelik bir vahiy devresi başlamış bulunmaktadır.

3. Davetin ilk yılları, gizli ve alenî davet

İlâhî hitaba ilk defa muhatap olan Hz. Muhammed, bu durumdan fevkalâde etkilenecek endişe içerisinde evine dönmüştür. Eşinden kendisini örtmesini isteyip istirahata çekilmişken ⁷ “*Ey örtüye bürünen ! Kalk ta ıyar.*” ⁸ hitabıyla ikâz edilerek kendisinden tebliğ vazifesini yerine getirmesi istenmiştir. Bundan sonra bir müddet kesintiye uğrayan vahiy, bir fetret dönemi geçirmiştir.⁹ Bu kesintinin müddeti konusunda net bir ifade bulunmamaktadır. İlk kaynaklardan olan Belazuri fetret dönemi

1 Buhârî, İ.eyletü'l-Kadr, 3—Müslim, Sıyam, 209

2 İbn Hanbel, V / 132, VI / 12

3 İbn İshak, cs- Sirc, 111

4 Ez- Zerkeşî, el- Burhan , I / 263-264

5 Belazuri, a.g.e, I/ 109, 111

6 Belazuri, a.g.e, I / 114-115

7 Belazuri, a.g.eI / 104

8 K.K. 74/ 1- 2

9 İbn İshak,a.g.e, 115- 116 , İbn Hişam, a.g.e,I / 154

ile alakalı rivâyetlerinde belirli bir müddetten bahsetmemiştir.¹ Bunun yanında tarihçiler tarafından bazan fetret dönemiyle birlikte ele alınan gizli davet döneminin, Belazuri'de yer alan Hz. Aişe rivâyetinde dört yıl kadar olduğu belirtilmekte iken,² İbn Hişam bu sürenin üç yıl kadar olduğunu rivâyet etmektedir. Tebbet Sûresi üzerinde yapılan bir yüksek lisans tezinde bu iki farklı rivâyet değerlendirilirken, bir yıl kadar olan fetret döneminin, üç yıl kadar olan gizli davet müddetiyle birlikte ele alınması neticesinde toplam sürenin dört yıl olduğu ifadesine yer verilmiştir.³

Gizli davet döneminin, müşriklerin davetten tamamen habersiz oldukları mânâsında anlaşılması doğru olmadığı gibi, risalet olayının tamamen gizlendiği mânâsına da gelmez. Zira yeni din, gerek Hz. Peygamber gerekse etrafındaki müslümanlar tarafından daima yakınlarında bulunan insanlara tebliğ edilmiştir. Şu kadar var ki, öncelikle iyice emin oldukları kişileri haberdar ettikleri için tabii olarak tebliğ işi, bir nevi gizlilik içerisinde yürütülmüş olmaktadır. Rasûlullah ve ashabının bu gizli faaliyetleri paralelinde "Daru'l-Erkam" kurulmuştur.⁴ Bu şekilde cereyan eden davet olayına "alenî davetin gizli olarak yapılması" tabiri kullanılmıştır.⁵ Bu konuya ışık tutacak olan Sa'd b. Ebi Vakkas'dan gelen bir rivâyet aynen şöyledir: "Ben, Said b. Zeyd, Habbâb b. Erett, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ûd abdest alıp namaz kılmak için Ebu'd-Dübb deresine indik. O sıralar gizleniyorduk. Derken, bir grup müşrik çıkageldi. Aralarında Ebû Süfyân b. Harb, Ahnes b. Şurayk ve diğer bazı müşrikler de vardı. Bunlar, bizi gözetlemiş ve izimizi takip etmişlerdi. Önce bizi ayıplamaya, yaptığımız işi hor görmeye başladılar, sonra da bize saldırmak istediler. Ben, bir deve kemiği aldım ve müşriklerden birisine vurarak onu yere serdim. Bunun üzerine müşrikler bozguna uğradı, biz galip geldik. Sonra onları vadiden çıkarıncaya kadar kovaladık. Böylece ben, İslâm adına ilk kanı döken kişi oldum."⁶ Bi'setin üçüncü yılın-

1 Belazuri, a.g.e, I/ 108 - 109

2 Belazuri, a.g.e, I/ 116

3 Sıbğatullah Kaya, Tebbet Sûresi, Y.I. Tez çalışması, 23

4 Mevdudi, a.g.e, II / 147

5 İbn İshak, a.g.c, 128

6 Belazuri, a.g.e, I / 116 – Tirmizî, Zühhd, 39

da cereyan ettiği rivâyet edilen bu hadiseden başka İbn Sa'd'dan gelen bir rivâyette Mekke müşriklerinin "Abdumuttalib'in yetimine gökten haber geliyor " diye konuşup aşırı bir tepki göstermedikleri zikredilmiştir¹ Bütün bunlar davetin kısmen gizli olduğu görüşünü doğrulamaktadır.

Gizli davet döneminde müslüman olanların sayısı pek fazla değildir. Fakat toplum içerisinde itibarı olan önemli şahsiyetlerden bazıları adeta hedeflenmiş ve kazanılmıştır. Kureyş'te herkesin tanıdığı, sevip saydığı ve nesep ilmi dahil birçok konuda kendisine başvuru Hz. Ebu Bekir'in yanında, yine onun da delâletiyle müslüman olan ve Kureyş'te itibarı bulunan, Zübeyir b. Avvam, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Avf² örnek olarak sayılabilir. Bu dönemde müslüman olanların sayısı İbn İshak'a göre altmış iken,³ İbn Hişam'ın rivâyetinde elli kadardır.⁴ Mevdûdi ise bu sayının yüz otuzüçe ulaştığını ifade etmiştir.⁵

Gizli davet dönemi, bizzat Allah (cc) tarafından verilen "*Artık en yakın aşiret mensuplarını ikaz et.*"⁶ talimatıyla sona ermiştir. Davetin açıktan yapılması emri Hz. Peygamberi çok etkilemiş ve bu yüzden bir müddet evine kapanmış, hatta halaları, hasta zannederek kendisinin ziyaretine gelmişlerdir. Bu emirden sonra Hz. Muhammed önce akrabalarını toplayarak açıktan davet emrinin birinci merhalesini gerçekleştirmiş,⁷ daha sonra da tüm mekkelileri Safa tepesinde toplayıp onları davet ederek aleni davete fiilen başlamıştır.⁸ Alenî davetin başlamasından sonra, davete karşı çıkan müşriklerle Hz. Peygamber arasında birçok defalar, muhtelif şekillerde

1 İbn Sa'd, a.g.e, I / 199

2 İbn İshak, a.g.c, 121

3 İbn İshak , a.g.c, 118 - 125

4 İbn Hişam, a.g.e, I / 257 - 280

5 Mevdudî a.g.e, II / 147- 155

6 K.K, 26 / 214

7 Belazuri, a.g.c, I / 119

8 İbn İshak, a.g.e, 126 , Belazuri, a.g.e, I / 119

karşılaşmalar olmuştur. Sûre'nin inmesine sebep olan mûlâkat da bunlardan birisidir. Bu da bize, Sûre'nin alenî davet dönemi içerisinde nazil olduğunu göstermektedir.



BİRİNCİ BÖLÜM
SÛRE TEFSİRLERİ VE EL-KÂFİRÛN SÛRESİ

I- SÛRE TEFSİRLERİ

1. Sûre'nin tanımı

İlk etapta Kur'ân-ı Kerîm'in bölümleri olarak basit bir şekilde ifade edebileceğimiz سورة (SÛRE), literatürde, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinden bir kısmını kapsayan bölümüne denir. Başka bir tanıma göre; Kur'ân-ı Kerîm'in, Peygamber (s.a.v.) tarafından tevkîfî olarak miktarı belirtilip özel bir şekilde isimlendirilmiş olan bölümüne denmektedir. Sûrelerin isimlerinin Hz. Peygamber'den gelen hadislerle sabit olduğu bilinen bir gerçektir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'den olsun veya olmasın Allah (c.c) tarafından gönderilmiş olan, başlangıcı ve sonu belli olan sözlerin bir kısmıdır. Çünkü evvelki kitaplara da Sûretü'l- İncil, Sûretü'z- Zebur isimleri verilmiştir. Sûre kelimesinin çoğulu سور (Suver) dir. سورة (Süvratün;cezimli) ve سورة (süveratün;fethalı) şekilleri de çoğul olarak kullanılır. Halil b. Ahmet'e göre السورة (es-Sûre) 'nin çoğulu السور (es-Suver) dir.¹ Sûre kelimesi سُورَة (sü'ratün) şeklinde hemzeli okunduğu takdirde, Kur'ân-ı Kerîm'den bir bakiyye veya bir parça manasına gelmektedir. Fakat kıraatçilerin çoğunluğuna göre hemzesiz olarak okunması daha uygundur. Kur'ân-ı Kerîm sûreleri Ahmed b. Hanbel'den gelen Vâsile hadisinde dört kısım olarak ifade edilmiştir.² Bu kısımların adları: Tivâl, Mîn, Mesânî, ve Mufasssal'dır.³

1 Halil b. Ahmet, Kitâbu'l- Ayn II / 289

2 İbn Hanbel, II / 300, 330, 532

3 Muhammet Ali b. Ali et- Tehânevî, Keşfu Istılâhât'il- Fünûn, I / 1745

2. Sûre tefsirleri kavramı ve tarihçesi

Hadis ilmi, birçok ilmin kaynağı olduğu gibi Tefsir İlminin de kaynağını oluşturmaktadır.¹ Bu nedenle ilk zamanlarda hadis kitapları içinde bir bölüm olarak bulunmakla birlikte, başlangıçta müstakil bir "TEFSİR" ilminden söz etmek mümkün değildir. Fakat bununla birlikte, Kur'an-ı Kerîm ilk günlerinden itibaren tefsir edilmiş ve sahabeden dört halife, İbn Abbas, İbn Mes'ûd² ve tâbiünden Said b. Cübeyr, Mücahid ve İkrime³ gibi şahıslar "müfessir" olarak tanına gelmişlerdir. Bu da bize, sonraki devirlerde olduğu gibi değilse de ilk zamanlarda bile "Tefsir" ilminin varlığını göstermektedir. Bu ilim dalı, başlangıçta hadis kitaplarında bir bölüm olarak bulunmuş, H.II. asırdan itibaren hadis kitaplarından ayrılmış, müteâkiben de müstakil eserler vermeye başlamıştır.⁴

Bütünüyle Kur'an-ı Kerîm'i ilk tefsir eden İbn Cerir et-Taberi olarak bilinmekte iken⁵ İsmâil Cerrahoğlu tarafından Mukâtil b. Süleyman'ın da Kur'an-ı Kerîm'in tamamının tefsirinin yaptığı fikri ortaya konmuştur.⁶ Müteâkiben ise Tefsir İlminin usûl ve kaideleri oluşup kendi içerisinde muhtelif ilim dalları halinde gelişmesinden sonra sûre tefsirlerinin başladığı görülmektedir.

Her ilim dalı gibi hicri III. ve IV. yüz yıllarda altın devrini yaşayan Tefsir İlmi, ilk müstakil sûre tefsirlerini hicri V. asırdan itibaren ortaya koymaya başlamıştır.⁷ Abdu'l-Kâhır b. Abdurrahman el-Cürcânî'nin El-Fâtiha Sûresi tefsiri⁸ ve Ebu Ali el-Huseyni b. Abdillâh b. Sinan'ın El-Felak Sûresi tefsiri hicri V. asırdan bize ulaşan

1 İ.I. Çakan, Hadis Edebiyatı, s.XI

2 Zehebî, Et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, I / 67

3 Zehebî, a.g.e, I / 112

4 Mennâ' el- Kattân, Mebahis fi ulûmi'l-Kur'ân, 341

5 Mennâ' el- Kattân, a.g.e, 341

6 Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 283

7 Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, I/185

8 Kâtip Çelebi, Keşfu'z- Zûnûn, I/454

eserlerdendir.¹ Müstakil sûre tefsirleri ağırlıklı olarak hicri VI. asırda ortaya çıkmıştır. Tefsir ilminin kendi içerisinde katettiği belli bir mesafeden sonra başlayan sûre tefsirleri hareketinin yegane sebebi elbette ki sadece bu ilim dalının katettiği mesafe değildir. Belli bir branşlaşmayı da beraberinde getiren sûre tefsiri anlayışı; ele alınan sûre'nin ihtivâ ettiği konunun, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü içerisinde incelenmesidir. Bir sûrede verilmekte olan ilâhî mesaj, bazan toplumun o gün içerisinde bulunduğu problemlerin ıslâhı için bir reçete gibi görülmüş ve adeta müfessirleri buna itmiştir. İbn Teymiye' nin kendi zamanında, bazı tasavvuf ehlinin toplum içerisinde tevhid ve istiâze konularında yol açtığı yanlış anlayışı ıslah gayesiyle yapmış olduğu "İhlâs" ve "Muavvizeteyn" sûrelerinin tefsîri buna bir örnektir.² Abduh' un " Tefsîru sûrati'l- Asr" isimli eseri de zamanının sosyal yapısını yansıtan, kendi açısından tesbit ettiği bozuklukların tamirini amaçlayan ve aksiyon bazında bazı ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir tefsir olarak görülebilir. Bu tefsîrinin başında Abduh, yaptığı şu değerlendirme ile kendi zamanından sosyolojik bir kesiti de bize yansıtmaktadır: " İnsanlar hep kendi zamanlarını kötölemeyi adet edinmişlerdir. Herkes kendi asrının bilgisizlik, bereketsizlik, ve amelsizlik asrı olduğunu savunarak tüm iyilik ve başarıların eski çağlarda kaldığını savunmaktadır. Bu sebepten Allah (cc.), asra yemin ederek insanların bu konuda yanıldığını ortaya koymaktadır."³

Mustakil sûre tefsîrine götüren sebepler içerisinde, sûrelerin fazîletleri hakkında varid olan rivâyetler de önemli bir yer tutmaktadır. El-Fatiha Sûresi, Yasin Sûresi, El-Asr Sûresi, El-İhlas Sûresi, El-Kâfirûn Sûresi ve Muavvizeteyn sûreleri hakkındaki rivâyetlerin çokluğu bu sûrelerin tefsirlerinin, diğer sûrelere nazaran daha çok yapılmasında etkin olmuştur.

1 Brockelmann, Supplementband, XI/ 307

2 İbn Teymiye, Tefsir-u Sûrati'l-İhlas ve Tefsiru Surati'l-Muavvizeteyn, (Mecmu-u Fetavâ içinde) 17. Cild

3 M.Abduh, Tefsir-u Sûrati'l- Asr, 9 (Tefsir-u Cüz'i Amme içerisinde)

3. Bazı müstakil sûre tefsirleri

Sûre tefsirlerinin tarihçesi bölümünde de ifade edildiği gibi, sûrelerin faziletleri hakkında yapılan rivâyetlerin tesiriyle, özellikle hakkında fazla rivâyet bulunan, El-Fâtiha, Yâsin, El-Fetih, El-Mülk ve El-İhlas gibi bazı sûrelerin tefsirlerinin sayısı oldukça kabarıktır.¹ Bu tefsirlerden bazılarını şöylece özetleyebiliriz:

El-Fatiha Sûresi tefsiri üzerindeki çalışmalar

- 1) Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcâni(474)²
- 2) Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Razi(606) (iki Cild) ³
- 3) Sadruddin el-Konevî (834)⁴
- 4) Muhammed b. Ali el-Cüzami(723)⁵
- 5) Mecdüddin Muhammed b. Ya' kûb el-Fîruzâbâdî (818) ⁶
- 6) İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye el-Hanbeli (751) ⁷
- 7) Şeyh İsmail b. Ahmed el-Ankaravî (1038) (Türkçe olarak yazılmıştır) ⁸
- 8) Muhammed Mahmûd es-Savvaf (Çağdaş) ⁹

1 Bilmen, a.g.e, I/ 185

2 Kâtip Çelebi ,a.g.e, I /454

3 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 455

4 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 455

5 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 455

6 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 455

7 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 456

8 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 456

9 Eser “Fatihatü'l-Kur’ân ve Cüz’ü Amme ismiyle Mekke’de neşredilmiştir.”

Muhtelif Sûre Tefsirleri

- 1) El-İhlas Sûresi tefsîri , İbnu'd- Dehhân, Said b. Mübârek en-Nahvî (569) ¹
- 2) El-İhlas Sûresi tefsîri, Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî (606) ²
- 3) El-İhlas Sûresi tefsîri, Takıyyuddin Ahmed b. Teymiyye (728) ³
- 4) El-En'am Sûresi tefsîri, Mustafa b. Muhammed (977) ⁴
- 5) Ed-Duhan Sûresi tefsîri , Muhyiddin Muhammed b. İbrahim en-Niksâri (901) ⁵
- 6) El-İnsan Sûresi tefsîri , Gıyâsuddin Mansur b. Muhammed eş-Şirâzî (949)⁶
- 7) El-Kadr Sûresi tefsîri, Mevlâ Abdurrahman b. Müeyyed el- Amâsî (922)⁷
- 8) Et-Tekâsür Sûresi tefsîri, Mevlâ Seferşah el- Hanefî ⁸
- 9) El-Asr Sûresi tefsîri, Muhammed Abduh⁹
- 10) El-Kâfirûn Sûresi tefsîri, Celâleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devvanî (940)¹⁰
- 11) Muavvizeteyn Sûreleri tefsîri, İbn Teymiyye ¹¹

1 Kâtip Çelebi a.g.e, I/ 449

2 Brockelmann, a.g.e, I/ 120

3 İbn Teymiyye, Tefsiru Sûrati'l İhlas (Mecmuu Fetâvâ içinde C :XVII)

4 Kâtip Çelebi, a.g.e, I/ 450

5 Kâtip Çelebi, a.g.e, I / 450

6 Kâtip Çelebi, a.g.e, I / 450

7 Kâtip Çelebi, a.g.e, I / 450

8 Kâtip Çelebi, a.g.e, I / 450

9 M. Abduh, Tefsîr-u Cüz'i Amme içerisinde.

10 Kâtip Çelebi, a.g.e, I/ 451

11 İbn Teymiyye, Mecmu-u Fetâvâ içinde. XVII. ciltte

II. EL-KÂFİRÛN SÛRESİ

1. Sûre'nin nüzûlü ile ilgili rivâyetler

Bir çok tefsirde sûrenin, iman etmeyecekleri Allah teâlâ tarafından bilinen bir grup Mekkeli hakkında indiği rivâyeti zikredilmektedir.¹ Taberî, sûrenin tefsirine, Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere "Bir sene biz senin ilâhına tapalım bir sene de sen bizim ilâhımıza tap" şeklindeki teklifleri üzerine indirildiği belirterek başlamaktadır. Taberî, sûrenin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak ta şu rivâyeti aktarmaktadır: Muhammed b. Mûsâ 'nın İbn Abbas'dan rivâyet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kureyş'liler, Hz. Muhammed'e içlerinde en zenginleri oluncaya dek mal vermeyi, O'nu Kureyş'in en güzel kadını ile evlendirmeyi teklif ettiler. Karşılığında da O'ndan ilâhlarına kötü söz söylememesini istediler. "Şâyet bunu da yapmazsan, sana da bize de uygun gelebilecek bir teklifimiz var" dediler. Hz. Peygamber: "Nedir o?" dediği zaman; "Bir yıl sen bizim ilâhlarımız olan Lât ve Uzza' ya tap, bir yıl da biz senin ilâhına tapalım" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Rabbim bu hususta bana birşey gönderene kadar bekleyeyim" cevabını verdi. Bunun üzerine Levh-i Mahfûz'dan El-Kâfirûn Sûresi ile beraber Ez-Zümer Sûresi'nin " *De ki: "Ey câhiller ! Bana, Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"- Ey Muhammed ! Andolsun ki sana da, senden önceki peygamberlere de vahyedilmiştir : " Andolsun eğer Allah'a ortak koşarsan işlerin şüphesiz boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun "* Hayır; yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol."2 mealindeki âyetleri nâzil olmuştur.³

1 Maturidî, Tevîlâtü'l-Kur'ân, III / 903

2 K.K, 39 / 64-66

3 Taberî, Câmiu'l- Beyan an Te'vili'l- Kur'ân-ı Kerim XXX/ 330 - 331 İbn Hîşam, a.g.e, I / 362- El-Gımmî, Garâibu'l-Kur'ân, XXX / 202

2. Sûre'nin isimleri

Kâfirlere hitapla başlayan El-Kâfirûn Sûresi'nin ismi, bu hitabın hikâye irabıyla el- Kâfirûn Sûresi mânâsında سورة الكافرون (*Sûratü'l-Kâfirîn*) olarak mushaflarda geçmektedir. سورة الكافرين (*Sûratü'l-Kâfirîn*) şeklinde izâfetle söylenmesi tarzı pek muteber değildir. Çünkü maksat "Yâ eyyuhe'l-Kâfirû n" hitabının lafzan kısaltılarak hikâyesidir.¹ Bununla beraber سورة الكافرين (*Sûratü'l- Kâfirîn*) şeklinde sûreyi isimlendirenler olduğu gibi² İbn Abbas tefsîrinde "Kâfirlerin zikredildiği sûre" şeklinde geçmiştir. Birçok tefsirin başlangıcında sûrenin "Münabeze", "İhlas" ve "Mukaşkışa" olarak isimlendirildiği ifade edilip, bu sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olduğuna dair rivâyetler de zikredilmiştir³. El-Mâûn ve El-Kâfirûn sûreleri de beraberce "mukaşkışa" ve "ibâdet" sûreleri olarak isimlendirilirler.⁴ Uyuz ve çiçek hastalıklarından iyileştirmek demek olan " Kaşkaşe" kökünden türetilmiş olup, şirk ve nifaktan koruyan mânâsına kullanılır. Bu kelime Türkçeye, defetmek veya kovalamak mânâsına gelen "kışkışlamak" olarak tercüme edilebilir. Sûreye, "İbâdet" ve "İhlâs" sûresi isimleri de verilmiştir.⁵ Fîruzâbâdi ise sûreyi "Din Sûresi" olarak isimlendirmiştir. Bu sûre aynı zamanda ihlas sûresi olarak ta isimlendirilmiş olup El-İhlas Sûresiyle birlikte iki sûreye "İhlasayn" ⁶ da denilir

Sûre'nin isimleri ile ilgili rivâyetler dikkate alındığında El-Kâfirûn Sûresi'nin isimlerinin birden fazla olduğunu görürüz. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

El-Kâfirûn: Mushaflarda çoğunlukla سورة الكافرون (*Sûratü'l-Kâfirîn*) şeklinde "el-kâfirûn" kelimesinin hikâyesi şeklinde kullanılmıştır. En yaygın kullanılış şekli bu-

1 Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IX / 6215

2 Zemahşeri, el- Keşşaf, IV / 292. Neseft, Medâriku't- Tenzil, (Mecmuatün mine't- Tefasir içinde), VI / 585

3 Râzi, a.g.e, XXXII/160— El-Gımmî, a.g.e, XXX / 202

4 ct- Tchâncvî, a.g.e, I / 661

5 Elmalılı, a.g.e, IX / 6215

6 İbn Âşûr, Et-Tahrîr, XXX / 579 Elmalılı, a.g.e, IX / 6215

dur. Zemahşeri, Keşşaf'ta سورة الكافرين (Sûratü'l-Kâfirîn) şeklinde izafetle kullanmıştır.

Münâbeze: "Nebeze" kökünden türetilmiş olan bu isim, müfaale vezninde savaşta savaşan tarafların birer kenara çekilmesi anlamına gelmektedir.

Mukaşşa: "Kaşkaşa" kökünden türetilmiş olan bu kelime şirk ve nifaktan muhafaza eden mânâsında kullanılmıştır.

İbâdet: Elmalılı, tefsirinde bu sûreye ibâdet sûresi de denildiğini ifade etmektedir.

İhlas: Peygamber (s.a.v) tarafından ihlas sûresiyle birlikte bazı namazlarda sıkça okunması ¹ sebebiyle bu isimle de anılmıştır. ²

Berâdet: Rasûlullah (s.a.v) tarafından yatağa yatmadan önce okunması tavsiye edilip, okuyanı şirkten koruduğu ifade edildiği için bu isimle de anılmıştır.

Din: Firuzabadi, sûreyi bu isimle adlandırmıştır

3. Sûre'nin ele aldığı konular

Sûre'nin isimleri hakkında rivâyetleri sıralarken, sûrenin bir adının da "İhlâs" olduğunu görmüştük.⁴ İslâm mesajının temel prensibi, ulûhiyyet ve tevhid kavramlarının en iyi şekilde insanlara öğretilmesidir. Allah'ın varlığının kabûlü önemli bir şart olmakla birlikte, yeterli olmamakta, bunun yanında onun kadar önemli olan birliğine de iman edilmesi gerekmektedir. Zira Mekke'li müşrikler de Allâh'ın varlığını kabul ediyor ve putlara, ancak Allah'a yaklaşmak için ibâdet ettiklerini söylüyorlardı. "*Biz onlara (putlara) ancak bizi Allah'a yakınlaştırmaları için ibâdet ediyoruz.*"⁵ meâlindeki âyet-i kerime ile bu duruma işaret edilmiştir.

¹ Tirmizi, Kitâbu'l-Hac, 796-797

² Elmalılı, a.g.e, IX / 6215

⁴ Elmalılı, a.g.e, IX / 6215

⁵ K.K, 39 / 3

Tevhidin önemini biz, bunun zıddı olan şirkin Kur'ân-ı Kerim'de ne kadar çok yerildiğine bakarak kolayca anlayabiliriz "*Muhakkak ki, şirk çok büyük bir zulümdür.*"¹ âyet-i kerîmesinde cümle, te'kid harfleri olan nun ve lam harflerinin ikisi ile birlikte kuvvetlendirilerek konunun çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Buna paralel olarak Kur'ân-ı Kerîm'de, Allâh'u Teâlâ, kendisine şirk koşulmasını affetmeyeceğini ve bunun dışındaki günahları affedeceğini² söylemiştir. Âhiret yurdundaki genel affın, Allah'a şirk koşulmamasına endekslenmiş olması da bize, tevhîdin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kişiyi şirkten koruduğu ifâde edilen bu sûrenin mesajı son derece önemlidir. Sûre'nin nüzûl sebebi de incelendiğinde şöyle bir kanâate varmak mümkündür; Müşrik olmaları sebebiyle meseleye tek yanlı bakan Mekkeli'ler, din olgusundan tamamen habersiz oldukları için, İslâmiyete, mevcut putperestliklerine rekâbet neticesinde çıkmış bir tepki gözüyle bakıyorlardı. Tabîi olarak ta, hiç olmazsa ortak bir noktada buluşup, kendilerince, büyümekte olan iç huzursuzluğa bir çare bulmak istemişlerdir. Çünkü onlar, Muhammed (s. a. v.)'in karı kocayı ve akrabayı birbirinden ayırdığı, toplumun birlik ve düzenini bozduğu⁴ düşüncesindeydiler. Neticede çözüm olarak müşrikler, bir yıl Müslümanların ilâhına kulluk yapmalarına karşılık nöbetleşe olarak bir yıl da Müslümanlardan, kendi putlarına tapmalarını teklif etmişlerdir.⁵

Bu teklifleri "Şirkten All'ah'a sığınırım" cevâbıyla reddedilince bazı tefsirlerde geçen "Hiç olmazsa putlarımızdan bazılarını istîlâm ediver" şeklindeki⁶ istekleri üzerine, uzaktan da olsa putlara yâni şirke en ufak bir iyi niyet gösterisini dahi yasaklayan sûrenin hitâbı ile karşılaşılmıştır. Bu tablo bize, değil şirkin kendisine, şirke gitme ihtimâline dahi göz yumulamayacağını ve bu konuda en uç tedbirlerin bile alındığını göstermektedir. Bazı tefsirlerde geçen putların uzaktan selamlanması teklifine

1 K.K. 31 / 13

2 K.K. 4 / 48

4 Belazurî, a.g.e, I / 133

5 İbn Işâm, a.g.c, 362

6 Zemahşerî, a.g.e, IV / 292

karşı Rasûlullâh'ın (s.a.v.) "Rabbimden gelecek cevâbı bekleyeyim"¹ şeklinde verdiği karşılığı, bu konudaki bir tereddüdün neticesi olarak görmek mümkün değildir. Mevdûdî'ye göre de Hz. Peygamberin "Allah (c.c.)'dan gelecek emre kadar bana izin verin" sözünden onların tekliflerine meylettiği gibi bir sonuç çıkarmak çok yanlış bir düşüncedir. Mevdûdî Hz. Peygamberin tavrını şöyle bir misalle anlatmaktadır: Alt dereceli bir memura birisi kabul edilemeyecek bir teklifle gelir. O memur böyle bir şeyin olamayacağını çok iyi bilmektedir fakat, şâyet o kişiyi kendisi reddetse onun ısrarlarına muhatab olacaktır. Onunla böyl e bir konuda sürtüşme ortamına girmek yerine, durumu üst makama havâle eder. Böylece hem o şahsın talebi reddedilmiş hem de onunla memur arasında, bu konudaki ısrardan kaynaklanacak olan ileriye yönelik meydana gelebilecek bir didişme ortadan kalkmış olur. Mevdûdî'ye göre sûrenin sonuna bakılarak İslâm'ın, kâfirlere hoşgörü içinde bulunduğu gibi bir sonuç çıkarmak yanlıştır. Sûre, aksine böyle bir düşünce ve tavrı reddetmek için gelmiştir. Kıyâmete kadar hükmü bâkîdir ve İslâm dîninin Tevhid ve Ubudiyyet gibi temel ilkeleri onun dışındaki dinlerin ilkeleri ile asla uzlaşmayacaktır. Bu sûre, Müslümanların inançlarını korumak ve sağlamlaştırmak için indirilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu sûrenin sabah güne başlarken, gece de günü noktalarken okunmasını, tekrar edilmesini tavsiye etmiştir.² Netice olarak toplum eğitimini, içkinin yasaklanışında olduğu gibi tedrici bir metotla ³ başarmış olan İslâm, tevhîd konusunda çizgisini netleştirmiş ve bu konuda hiç bir tedriciliği kabullenmeyerek, önce şirki tüm izleriyle silip yerine tevhîdi yerleştirmeyi hedeflemiştir.

1 Hazin, (Mecmûatîn mine't-Tefâsir içinde) VI / 586

2 Mevdudi, Tefhîmu'l-Kur'an, VII / 273

3 İçkinin yasaklanmasıyla ilgili âyetler sırasıyla: Nisa, 4 / 43, Bakara 2 / 219, Maide 5 / 90-91

4 İçkinin yasaklanmasıyla ilgili âyetler sırasıyla: Nisa, 4 / 43, Bakara 2 / 219, Maide 5 / 90-91

4. Sûre'nin faziletine dâir rivâyetler

Râzi, tefsirinin başlangıcında sûrenin "Münabeze", "İhlas" ve "Mukâşkışa" olarak isimlendirildiğini söyleyip bu sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olduğu rivâyetini de zikrederek şu yorumu yapmaktadır: " Kur'ân-ı Kerîm, birtakım emirleri ve yasakları içermektedir. Bu ikisinden her birisi de kalbi veya organları ilgilendirmesi bakımından iki kısma ayrılır. Bu sûre ise, yasaklanmış olan fiillerin kalbi ilgilendiren kısmını ihtiva ettiği için Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olmaktadır."¹ Sûrenin müstakil tefsirini yapmış olan Celâleddin ed-Devvânî ise Râzinin bu yorumunu tenkid etmektedir. Devvaniye göre ibâdet kalbî ve bedensel olmaktan daha umûmî olup sadece bu ikisi ile ilgili görevlere tahsis edilemez. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in gayesi de sadece emirleri ve yasakları gözetmek değildir. Bilakis Kur'ân-ı Kerîm, dünya ve âhiret halleri ile bunların dışındaki başka hükümleri de kapsar. Kısacası en uygun olarak şöyle söylenebilir: Kur'ân-ı Kerîm; tevhid, dinî hükümler ve kıyâmet ahvalini ihtiva etmektedir. Devvani bundan sonra tevhid kelimesini şöyle açıklar: Tevhid, ibâdeti yalnızca Allah'a tahsis etmektir. Tahsis ise iki yönlüdür. Birincisi Allahtan başkasına ibâdeti reddetmek, ikincisi de ibâdeti sadece O'na ait olarak yapmaktır. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in maksatları dört tane olur. Bu sûre de Allah'tan başkasına ibâdeti nefyi içerdiğinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine eşit olur. Bu noktadan sonra Devvânî farklı bir yaklaşımla El-Kâfirûn Sûresi'nin El-İhlas sûresi ile birlikte "Kelime-i Tevhid" yerine kaim olacağını söylemektedir. Çünkü El-Kâfirûn sûresinde şirkten ve Allah'tan başkasına ibâdetten nehiy, El-İhlas sûresinde ise ibâdeti Allah'a ait kılma vardır.² Çağdaş müfessirlerden Saîd Havvâ da El-Kâfirûn Sûresi'nin, Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olduğu hadîsine Fahreddin Râzî'nin yaptığı yoruma itiraz ederek Devvânî ile yaklaşık aynı çizgide şöyle demektedir: "İbâdet, yalnız kalbe ve diğer organlara âit olmaktan ve emir ve yasaklara, kalp veya organlarla riâyet etmekten daha kapsamlıdır". Saîd Havvâ ' ya göre akla en yakın yorum, Kur'ân-ı Kerîm'in gözettiği gayelerin: tevhid,

1 Râzi, et- Tefsiru'l- Kebîr, XXXII / 136

2 Devvânî, Tefsiru Kul yâ eyyûhe'l-Kâfirûn, varak 6a

şer'î hükümler ve âhiret halleri olmasıdır. Tevhid, ibâdeti Allah'a (c.c.) tahsis etmektir. Bu da O'nun dışındakilere ibâdeti terketmek ve ibâdeti sadece O'na yapmakla olur. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in gözetdiği gayeler dört tane olmaktadır. El-Kâfirûn Sûresi de Allah'tan başkasına ibâdeti terketmeyi işlediğine göre Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olmaktadır.¹ İbn Kesîr sûrenin tefsîrine, sûre'nin fazîletlerine dair hadis-i şerifleri zikrederek başlamaktadır. Bu hadislerde, Hz. Peygamberin, bu sûreyi ve El-İhlas Sûresi'ni tavaftan sonraki iki rekatte ve akşam ile sabah namazlarının iki rekat sünnetinde okuduğu² ifade edilmektedir.³ Ebu's- Suud efendi de tefsirinin sonunda sûrenin fazileti ile ilgili olarak : "Kim El-Kâfirûn Sûresi'ni okursa Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birini okumuş gibidir, ondan Şeytan'ın iğvası uzaklaşır, şirkten beri olur, ve o kişi, en büyük korkulu günde âfiyette olur" rivâyetine yer vermiştir.⁴ El-malîlî ise bu sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olmasını şöyle izah eder: "Kur'ân-ı Kerîm'in mazmunu bir bakışa göre: "ibâdet, muamelat, ahiret ahkâmı ve kısas" şeklinde hülasa edilebilir. Bu sûre ise ibâdetin ruhu olan tevhid ve ihlasın ilânını amir olduğu için rub'una muâdil demek olur."⁵ İhlas Sûresiyle birlikte "İhlasayn" adıyla anılan bu iki sûreyi Rasûlullâh (s.a.v.) sabah ve akşam namazının sünnetlerinde okumuştur.⁶ Aynı şekilde Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bu iki sûreyi tavaftan sonra kılınan iki rekatlık namazda da okuduğu rivâyet edilir.⁷ Enes b. Malik'ten rivâyet edilen bir hadis-i şerifte, Rasûlullah (a.s.)'ın imkan bulamadığı için evlenemediğini söyleyen sahabeye, ezberindeki El-İhlas Sûresi'nin Kur'ân-ı Kerîm'in üçte birine, El-Kâfirûn ve Ez-Zilzal sûrelerinin her birinin de Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olduğunu ve bunları bir nevi servet gibi mehir yerine sayarak mukabilinde evlenmesini emrettiği zikredilmiştir.⁸ Yine Enes b. Malik'ten rivâyet edilen bir hadis-i şerifte,

1 Said Havva, el-Fsas fi't-Tefsir, XVI / 417

2 İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, 102 ve 112

3 İbn Kesir, a.g.e, IV / 598- 599

4 Ebu's-Suud, İrşâdu'l-Akli's-Selîm, V/288

5 Elmalîh, a.g.e, IX / 6216

6 Müslim, salâtü'l-Müsâfirîn, 1195

7 Tirmizî, Hac, 796, 797

8 Tirmizî, Fadâilü'l- Kur'ân, 2820

El-Kâfirûn, Ez-Zilzal ve En-Nasr sûrelerinin her birinin de Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birine denk olduğu ifade edilmiştir.¹ Cebele b. Hârîse' den rivâyet edilen hadis-i şerifte de Rasûlullahın Cebele (r.a.) ye, yatağına gireceği zaman El-Kâfirûn Sûresi'ni okumasını tavsiye edip bu sûrenin şirkten korunmaya bir vesile olduğunu bildirdiği ifade edilmiştir.²

5. Sûre'nin tefsirine olan ihtiyaç ve sûre üzerinde yapılan müstakil çalışmalar

El-Kâfirûn Sûresi, genel tavrıyla , imanla küfür arasına konulmuş kesin bir çizgi görünümü arz etmektedir. Aynı zamanda "İhlas Sûresi" adı ile de anılan bu sûre, ihtivâ ettiği mesaj göz önüne alınınca hakettiği çalışmaya mazhar olamamıştır. İslam dininin en önemli hususiyetlerinden olan "Tevhid" konusunu işleyen surenin mesajının daha iyi anlaşılabilmesi için sûrenin indiği şartların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. O kritik atmosferde, durumun ne derece hassas olduğu ve kuvvet dengeleri dikkate alınmaksızın, meydan okuyarak, mütekebbir durumdaki muhataplarını küçülten bir hitapla inen Sûre, kâfirlerin tâviz beklentilerine kesin ifadelerle set çekmiştir. Aynı zamanda genel metodu yumuşak bir tebliğ olan³ İslâm davetinde, bu yumşaklık ve hoşgörü içerisinde bile, dinin temel unsuru olan Tevhid konusunda tâvizin ve geri adımın yeri olmadığı ifade edilerek, davetin bir başka boyutu ortaya konmuştur. Bu bakımdan sure, Kur'ân'ın Tevhid konusunda takındığı tavrı yansıttığı için üzerinde yapılan çalışmalar kanaatimizce yeterli değildir.

1 İbn Hanbel, Mûsned, Baki Mûsnedi'l- Mûksirin, 12031

2 Ahmed b. Hanbel, Mûsned, V / 456—Fbu Davud/Edeb98--Tirmizi/Daavat,22—Darimi/Fadailü'l- Kur'ân,23

3 K.K, 3 / 159

Sûre üzerinde müstakil olarak fazla bir çalışma yapıldığı söylenemez. Yaptığımız araştırma neticesinde, 15. Asır müfessirlerinden Celâleddin ed- Devvânî' ye ait "Tefsîru Kul Yâ eyyühe'l-Kâfirûn" isimli eserin aşağıdaki muhtelif nüshaları tesbit edilmiştir.

- 1) Âtîf Efendi Kütüphânesi numara: 2793.
- 2) Köprülü Kütüphânesi numara : 1602
- 3) Râgıp Paşa Kütüphânesi numara : 1469
- 4) Süleymâniye Kütüphânesinde bulunan nüshaları:

Esat Efendi Böl. numara : 3733

Şehit Ali Paşa Böl. numara : 316

Karaçelebizâde Böl. numara : 342

Reîsü'l- Küttâp Böl. numara : 1147

Burada Celâleddin ed-Devvânî'nin eserinin bu muhtelif nüshalarından İstanbul Âtîf Efendi kütüphanesi 2793 numaralı nüshası esas alınarak yapılan bir Yüksek Lisans tez çalışmasından da bahsetmek yerinde olur. Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde Devvânî'nin yaşadığı asırdaki, Doğu Anadolu ve İran'da siyasal ve kültürel hayat kısaca verildikten sonra birinci bölümde, müellifin hayatı ve ilmi kişiliği; ikinci bölümde ise eserlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde; El-Kâfirûn Sûresi tefsirinin İstanbul Atîf Efendi Kütüphanesi 2793 numaralı nüshası esas alınarak Köprülü Kütüphanesi 1602 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü 385 numaralı nüshalarla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. ¹

¹ Akbay Cevdet, Celâleddin ed-Devvânî ve Tefsîrû Kul yâ Eyyühe'l-Kâfirûn, Marmara Üniversitesi Sos. Bilm. Enst. Yüksek Lisans tezi

6. Sûre'nin sebab-i nüzûlünde adı geçen kişiler ve İslâm toplumu ile ilişkileri

Bu bölümde, sûrenin nüzûlü ile ilgili rivâyetlerde adı zikredilen , Âs b. Vâil, Esved b. Muttalib¹, Ümeyye b. Halef ve Velid b. Muğîre'nin² kişilikleri, Mekke'deki durumları ve İslâm toplumuna karşı tavırlarını ele alacağız. Bazı rivâyetlerde bu dört kişiden başka Esved b. Abd-i Yeğûs ile Hars b. Kays da zikredilmiştir.³ Bu kişiler daha önceleri de çeşitli şekillerde davetin önünü kesme girişimlerinde bulunmuşlar ve bir defasında daha kalabalık bir grup halinde Hz. Peygamberin amcası Ebu Talib'e giderek yeğenine engel olmasını talep etmişlerdir.⁴ Şimdi bu kişileri kısaca ele alalım:

Âs b. Vâil es- Sehmî

İslâm tarihinde önemli yeri olan Amr b. el-Âs'ın babası olup Kureyş içinde çok zengin ve nüfuzlu bir kişidir.⁵ Ficar harbinde kendi kabilesi Benî Sehm'in başında savaşa katılmıştır. Rasûlullah da amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in komutasındaki Hâşimîlerle bu savaşa katılmıştır.⁶ Bi'setin ilk yıllarında Ebu Tâlib'in yanına gelerek "Kardeşinin oğlu, putlarımıza küfredip dinimizi ayıplıyor, atalarımızı da sapıklıkla suçluyor. Ya onu menedersin ya da onu bizimle başbaşa bırakırsın" diye baskıda bulunmak isteyen grubun içinde Velid b. Muğîre ile birlikte bulunuyordu.⁷ El-Kâfirûn sûresinde " *Siz benim taptığıma tapacak değilsiniz*" hitabıyla küfrü tescil edilenlerden birisi olan Âs b. Vâil, Peygamber'e ve ashabına eza etmekten de geri kalmamıştır. Rasûlullahın oğlu Abdullah vefat ettiğinde Âs, "Muhammet ebterdir,

1 Bazı eserlerde Esved b. Abdülmuttalib olarak zikredilmiştir. Bkz. Tefsiru Merâğî, XXX / 255 , Kurtubî, el-Câmi', XV / 225

2 İbn Hişam, a.g.c, I/ 362

3 Hazin, VI / 586 (Mecmûattın mine't- Tefasir içinde)

4 İbn Hişam, a.g.e, II / 265

5 Şiblî, Asr-ı Saadet (Terc. Ö.R. Doğrul, I / 159

6 İbn Adiyy, el- Kâmil, I / 593

7 İbn Adiyy, a.g.e, II / 63

O'nun erkek nesli yaşamıyor" deyince *"Doğrusu seni kınayan ehlerin ta kendisidir"*¹ âyet-i kerîmesi nazil olmuştur.² İbn İshak'tan gelen bir rivâyette de; Âs'ın yanında Rasûlullah' tan bahsedilince: "Bırakın O'nu ; O ancak soyu kesik bir kişidir ve nesli yoktur. Şâyet ölürse adı unutulur ve O'ndan kurtulursunuz" dedi ve bunun üzerine El-Kevser Sûresi'nin 3. âyet-i kerîmesi nazil oldu şeklinde zikredilmiştir.³

As b. Vâil, ashabdan Habbab b. Eret'e bir kılıç yaptırıp borcunu ödemeyerek ona şöyle demişti: " Senin inandığın Muhammed, cennette, ehlinin arzu ettiği nimetler yanında onlar için altın, gümüş ve ipekten elbiselerin var olduğunu mu iddia ediyor?" Habbab bu soruya, evet diye cevap verince Âs, " O halde bana mühlet ver de oraya gidince borcumu ödeyeyim; yemin ederim ki sen ve arkadaşın Allah yanında buna benden daha layık değilsiniz" diye karşılık vermiş ve bu tavrı hakkında *" Âyetlerimizi inkar eden ve : "Bana elbette mal ve evlat verilecektir" diyeni gördün mü ? O görülmeyeni mi biliyor, yoksa Rahman katından bir söz mü almıştır ? Hayır; söylediğini yazacağız ve onun azabını uzattıkça uzatacağız. Bahsettikleri şeyler Bize kalacaktır, kendisi tek olarak Bize gelecektir."*⁴ âyetleri nazil olmuştur.⁵ Âs, Rasûlullah'ın Mekke'ye hicretinden birkaç ay sonra 85 yaşında ölmüştür.⁶

Ümeyye b. Halef b. Vehb:

Rasulullah'a eza eden ve onu yalanlayanların en şerhilerinden biri olan Ümeyye b. Halef⁷ Kureyşin ileri gelenlerinden ve cahiliye döneminin cebbarlarından. İslâm dînini idrak ettiği halde kabul etmeyenlerin başında gelir. İslâmiyetin başlangıcında Hz. Bilal (R.A.)'e yapmış olduğu işkence ile tanınır. Rasûlullahı görünce kaşını gözünü oynatarak onunla alay etmesi sebebiyle hakkında El-Hümeze sûresi nazil ol-

1 K.K, 108 / 3

2 Belazuri, a.g.e, I/138-139

3 İbn Hişam, a.g.e, I/ 393

4 K.K, 19 / 77-78-79-80

5 İbn Hişam , a.g.e,I / 357

6 Belazuri, a.g.e, I/ 139

7 Belazuri, a.g.e, I/137

muştur.¹ Abdurrahman b. Avf onu Bedir harbinde harbinde sıkıştırmıştı. Bilal bu durumu görünce, onu öldürmeleri için yanındakileri teşvik etti.² Belazuride yer alan bir rivâyete göre Ümeyye'yi Bedir harbinde Ebu Rifaa b. Râfi' el Ensâri öldürmüştür.³

Velid b. Muğîre:

Ebu Abd-i Şems künyesi ile tanınan Velid b. Muğîre,⁴ "adl" ve "vahîd" olarak isimlendirilirdi. Kâbe'nin örtüsünü değiştirme işine tüm kureyşliler iştirak ettikleri halde, tek başına örtüyü değiştirme işini üstlenmesi nedeniyle, 'denk' mânâsına kendisine "adl" ismi verilmiştir.⁵ Bu da bize Velîd'in, kureyşin zenginlerinden olduğunu göstermektedir. Bi'setin ilk yıllarında hac mevsiminde kureyşlileri Dâru'n-Nedve'de toplayan Velid b. Muğîre onlara şöyle hitabetti: "Araplar hac mevsiminde gelerek Muhammed hakkında sorduklarında bazılarınız; "şairdir", bazılarınız; "kâhindir", diğer bazılarınız da "mecnundur" diyorsunuz. Fakat insanlar bu sıfatların tamamının bir kişide toplanmayacağını biliyorlar." Bunun üzerine bazıları: "O'nu şâir olarak adlandırırsınız dediler. Velid bu teklifi, biz Muhammed'i de şiiri de dinledik, onun sözü şiir değildir diyerek reddetti. Bazıları da ona kâhin diyelim dediler, Velid yine : "Kâhinler bazan yalan bazan da doğru söylerler, biz Muhammed'in yalan söylediğini hiç görmedik, en iyisi ona "sihirbaz" demektir çünkü sihirbaz karı kocayı ve kardeşi birbirinden ayırır" dedi. Velid'in bu teklifi ile o sene Mekke'de "Muhammed sihirbazdır" diye ilan ettiler. Bu hadise üzerine "*Tek olarak yarattığım o kişi ile beni baş başa bırak*"⁶ âyet-i kerîmesi nazil olmuştur.⁷ Bir gün Velid "Şâyet Muhammed bizim ilâhlarımıza hakareten vazgeçmezse biz de onun ilahına hakaret ederiz" deyince Ebu Cehil "Ne güzel söyledin" dedi. O esnada yanlarında bulunan ve Rasûlullah'ın dayı-

1 İbn Hişam , a.g.c,I / 356

2 Zirikli, el- Âlâm, I / 362

3 Belazuri, a.g.e, I/138

4 Belazuri, a.g.e, I / 133— İbn Hişam, a.g.e, I / 270

5 İbnü'l- Esîr, el- Kâmil fi't-Tarih, II / 32-33

6 K.K, 74 / 11

7 Belazuri, a.g.e, I / 133

sının oğlu olan Esved b Abdi Yeğûs'un da onları desteklemesi üzerine " *Onların Allah'tan başka tapmakta olduklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırılık yapıp Allah'a sövmesinler*"¹ âyet-i kerîmesi nazil olmuştur.² Yine Belazuri'de yer alan bir rivâyette şöyle denilmiştir: "Velid yanında bulunan Said b. Âs b. Ümeyye'ye "Keşke şu Muhammed'in getirdiği Kur'ân, Mekke veya Taif 'ten bir büyük kişiye veya Ümeyye b. Halef gibi birine nâzil olsaydı" deyince Said, "Yahut da ey Abdi Şems, senin gibi veya Amr b. Mes'ud gibi Sakîf kabilesinden birisine indirilseydi" diye karşılık vermiş ve bunun üzerine "*Bu Kur'ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi ? dediler. Ey Muhammed ! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar...*"³ meâlindeki âyetler nazil olmuştur.⁴ Aynı konu başka bir rivâyette : "Velid, "Ben Kureyşin efendisi ve büyüğü iken Kur'ân Muhammed'e mi iniyor?" dedi ve bunun üzerine aynı âyetler nazil oldu"⁵ şeklinde geçmektedir. Rasûlullah Velid'in müslüman olmasını arzu ediyordu. Bir defasında Rasûlullah Velid'e İslâmı anlatırken âmâ bir kişi olan İbn Ümmü Mektûm da gelerek birşeyler sormak istemiştir. Rasûlullah'ın ondan yüz çevirip Velid'le ilgilenmesi üzerine Abese Sûresi'nin ilk âyetleri nâzil olmuştur.⁶

Esved b. Muttalip:

Bazı eserlerde Esved b. Abdulmuttalip olarak zikredilmiş olan bu kişinin ismi çoğunlukla Esved b. Muttalip olarak zikredilmiştir. Sûrenin sebab-i nûnûlünü anlatan İbn Hişâm'ın rivayetinde ve tefsir kitaplarının çoğunda Esved b. Muttalip olarak zikredildiği⁷ için bu ismi esas aldık. Benî Esed kabilesine mensup olan Esved, Kureyş'in ileri gelenlerinden birisidir. İbn Hişâm onu Benî Esed Kabilesinden Rasûlullah'a eziyet edenlerin başında zikretmiştir. Rasûlullah (s.a.v), Esved'in ken-

1 K.K, 6 / 108

2 Belazuri, a.g.e, I / 133

3 K.K, 43 / 31,32

4 Belazuri,a.g.e, I / 133

5 İbn Hişâm, a.g.c, I / 361

6 İbn Hişâm, a.g.e, I / 362

7 İbn Hişâm, a.g.e, I / 362

disine verdiği ezâ karşısında “Allahım onun gözünü kör et, onu çocuğundan ayır” diye bedduâ etmiştir.¹ Ancak yaptığımız araştırma neticesinde bu kişi hakkında daha fazla bir bilgi tesbit edebilmiş değiliz

7. Bu kişilerin İslâm dâvetine bakışları

Sûre'nin sebebi nüzulünde adı geçen bu dört kişinin ilk bakışta Mekke içerisinde zengin ve nüfuzlu kişiler oldukları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, toplumun bu ileri gelen kişileri, kendi aralarından peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmış olan birisine toplum adına ara buluculuk yapmayı kendilerine bir vazife sayarak bu görevlerini yerine getirmişlerdir. Mekkenin sayılı âilelerine mensup olan bu kişiler, kendilerini şehrin âsâyışinden de sorumlu gördükleri için bu girişimleri ile ileride çıkacağını tahmin ettikleri büyük kargaşalıkları önlemeyi hedeflemişlerdir. Zîrâ bu kişiler yeni dinin, âileleri birbirinden ayırdığını ve aralarında inanç ve düşünüş açısından çok büyük ayrıntılara neden olduğunu iddia ediyorlardı² Dolayısıyla bir çokları olayı bir din olarak değil yakında geçecek kısa vadeli bir kargaşa gibi gördükleri için iman etmiyorlardı. İman etmeyecekleri Allah (cc) tarafından kesin olarak ifade edilmiş olan³ bu kişilerin cahiliyye anlayışı içerisinde kendilerince edinmiş oldukları şeref ve itibarlarını kaybetme endişesi, iman etmelerinin önündeki en büyük engellerden birisi olarak görülebilir. İlk inananların çoğunluğunu zayıfların, fakirlerin ve kölelerin oluşturduğu dikkate alınırsa, kibir ve gururları ile tanınan ve kendileri dururken içlerinden yetim büyümüş ve kendileri kadar tanınmamış birisinin peygamber olmasını hazmedemeyen⁴ bu kişilerin inanmama sebeplerinden birisi daha anlaşılmış olur. Ayrıca geleneklere ve geçmişe olan fevkalâde bağımlılık ta bir çoklarının inanmasına engel olmuştur. Ku'ân-ı Kerîm bu hususa, “Onlara, “*gelin Allâh'ın indirdiğine ve*

1 İbn Hişam, a.g.e, I / 409

2 Belazurî, a.g.e, I /133

3 Ebu's- Suud, a.g.c, V / 288

4 Belazuri,a.g.e, I / 133 İbn Hişam, a.g.e, I / 361

peygambere ıyın” denildiğinde “atalarımızın bulunduğı yol bize yeter” derler; ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?”¹ ifadesiyle işaretle etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
SÛRENİN TEFSİR TEKNİĞİ AÇISINDAN ELE ALINIŞI

I. SÛRENİN METİN VE MEÂLİ

1. Sûre'nin metni

سورة الكافرون

بسم الله الرحمن الرحيم

قل يا ايها الكافرون
لا اعبد ما تعبدون
ولا انتم عابدون ما اعبد
ولا انا عابد ما عبدتم
ولا انتم عابدون ما اعبد
لكم دينكم ولي دين

2. Sûre'nin meali

Bismillâh irrahmân irrahîm

- 1) Ey Muhammed ! de ki : “Ey inkarcılar ! “
- 2) “Ben sizin tapmakta olduđunuz şeylere tapmam”
- 3) “Sizler de benim taptığıma tapmazsınız”
- 4) “Ben sizin taptığınıza tapacak da değilim”
- 5) “Sizler de benim taptığıma tapacak değilsiniz”
- 6) “Size dîniniz, bana da dînim”

II. SÛRENİN İNİŞ YERİ, ÂYET SAYISI VE TERTİBİ

İbn Mesud ve İkrime'den gelen rivâyette Sûrenin Mekki olduğu söylenirken, İbn Abbas'tan gelen iki rivâyetten birisinde de Medenî olduğu zikredilmiştir.¹ El-Kâfirûn Sûresi Devvani'ye göre ittifakla Mekkidir. Devvani'nin bu görüşüne Âlûsî itiraz ederek tenkid etmiş ve yerinde olmadığını söylemiştir. Elmalılı da Âlûsî'nin bu tenkidini yersiz bularak: " Âlûsî, Devvânî'nin bil ittifak demesi mahallinde değildir diye ilişmiş ise de, Medenî rivâyeti garîb demek olacağından sahih-i bil ittifak Mekkî olur." demiştir.² Müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından Mekkî olduğu ifade edilen sûrenin iniş sebebi ile ilgili rivâyetler de dikkate alındığında sûrenin Mekke döneminde nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Sûrenin âyet sayısı ittifakla altıdır. Fasılası "mim, nun ve dal" harfleri olan sûre, mushaflardaki normal tertip içerisinde 109. sıradadır. Kronolojik sıralamada ise muhtelif kişilerce farklı sıralamalara tâbi tutulmuştur. İbn Nedim tarafından 17. iniş sırasında olduğu belirtilen sûre³, İslâm alimlerince genelde 15 ile 19. arası birbirine yakın bir tertibe tâbi tutulurken, müsteşriklerce yapılan sıralamalar, sûreyi sonlara doğru yerleştirmek gibi oldukça farklı bir şekil arz etmektedir. İslâm âlimleri tarafından, ahkâm âyetlerindeki nâsih mensuh alakası dışında üzerinde fazla durulmayan kronolojik sıralama, müsteşriklerce üzerinde çokca durulan bir konu olmuştur. Netice itibariyle ilmî olarak fazla müsbet yönü olmayan müsteşriklerin bu çalışmalarının, Kur'ân'ın vahiy eseri olduğuna inanmamaları nedeniyle, Hz.Peygamberin risalet safhalarını, onun gelişme seyrini ve zamana göre davranışlarında bir tutarsızlık olup olmadığını tesbit edebilme gayretinden kaynaklandığı söylenebilir.⁴ Bu kabilden olarak, müsteşriklerin, El-Kâfirûn Sûresi'ni kronolojik sıralamada sonlara yerleştirmiş olmalarını, onların bu sûreyi Medine dönemine ait

1 Kurtubî, a.g.c, XV /224

2 Elmalılı. a.g.e. IX / 6215

3 İbn Nedim, El-Fihrist, 38

4 Bu husus için bkz.Suat Yıldırım, Âyetlerin kronolojik sıralanması, (Yeni Ümit Dergisi, sayı:32/5-7)

sayarak, Mekke dönemi atmosferinde sûrenin verdiği mesajı ve küfre karşı takındığı tavrı farklı işleme gayreti olarak görmekteyiz.

III. SÛRENİN İ'RABI

قل يا ايها الكافرون (Kul yâ eyyühe 'l-kâfirûn)

قل (kul) : Faili gizli emir fiildir, (يا) (yâ) nida harfidir. يا ايها الكافرون (yâ eyyühe 'l-kâfirûn): Mahallen mansubdur ve makûlü'l-kavldir. ايها (eyyühâ): Mûnada nekre-i maksudedir. Nasb makamındadır fakat damme üzere mebnidir, الكافرون (el-kâfirûn): اي (eyyü) den bedeldir veya yine ona atf-ı beyandır ve onu lafzan merfu olarak takip etmiştir.

لا اعبد ما تعبدون (Lâ a'budu mâ ta'budûn)

لا اعبد (lâ a'budu) Nidanın cevabıdır, i'rabda mahalli yoktur. لا (lâ) : Nafiyedir, ما (mâ) : İsm-i mevsul olup mansubdur. Âid zamiri mahzuftur. Bunun yanında mevsuf nekre veya masdar harf olduğu da söylenmiştir. تعبدون (ta'budûn) Sıla cümlesidir, i'rabda mahalli yoktur.

ولا انتم عابدون (Velâ entüm âbidûne mâ a'bud)

ولا (vav): Atıf içindir, لا (lâ) : nâfiyedir. ما (mâ) : Mevsûledir, nasb mahallinde olup mefûlü bihtir. ولا انتم عابدون (Velâ entüm âbidûne) cümlesi ise bir önceki nidanın cevabına matuftur, i'rabda mahalli yoktur. اعبد (a'budu) cümlesi de, ما (mâ)'nın sılası olup i'rabda mahalli yoktur.

ولا انا عابد ما عبدتم (Velâ ene âbidûn mâ abettum)

ولا انتم عابدون (Velâ entüm âbidûne mâ a'bud)

Aynı şekilde atıftır. Mûfessirlerin bir kısmı tekrar olduğunu söylemişlerdir. Âyetlerdeki ما (mâ) lar hakkında muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu yorumları şöylece üç kısım olarak özetleyebiliriz:

1. Tamamı الذي (*ellezî*) manasındadır.
2. Tamamı masdariyyedir.
3. İlk ikisi الذي (*ellezî*) manasında olup, son ikisi de masdariyyedir. Fakat İ'rabu'l-Kur'ân sahibi ed-Dervîş tarafından, birinci ve üçüncünün الذي (*ellezî*) manasına, ikinci ve dördüncünün ise masdariyye manasına alınmasının daha muvafık olacağı ifade edilmiştir.¹

(Lekum dîmukum ve liye dîn) : لكم دينكم ولي دين

(*Lekum*): Mukaddem haberdir, müptedası دينكم (*dîmukûm*) olup İkisi birlikte cümle olarak ta'lîl cümlesidir ve i'rabda mahalli yoktur. لي (*Liye*): Mukaddem haber olup, müptedası ديني (*dînî*)'dir. İkisi beraber cümle olarak önceki ta'lîl cümlesine matuftur. İ'rabda mahalli yoktur.²

IV. KIRAAT AÇISINDAN SÛRE

Sûre'nin kıraatinde, sûrenin yorumuna etki edecek şekilde farklı bir kıraat tarzı bulunmamaktadır. Kıraat imamlarından Nafi'nin talebesi olan Verş, الكافرون (*el-kâfirûn*)'un ر (*râ*)'sını terkîk (inceltme) ile okumuştur. İbn Hişam da عابدون (*âbidûn*) ve عابد (*âbidûn*) kelimelerinde ع (*ayn*) harfini imâle ile okumuştur. Yine kıraat imamlarından Nâfi, Hişam, Hafs ve Bezzî ولي دين (*ve liye dîn*) âyetinde ي (*yâ*)'nın fethasıyla (Bezzî aynı zamanda sükunla da okumuştur), diğerleri sükunla, okumuşlardır. İmam Yakub vasil ve vakıf halinde de ديني (*dînî*) şeklinde ي (*yâ*)'nın isbatı ile okurken diğerleri hazfederek okumuşlardır.¹

1 M. Ed-Dervîş, İ'rabu'l-Kur'ân, X/201

2 Mahmut Sami, İ'rabu'l-Kur'ân, XV/416

V. BELÂĞAT AÇISINDAN SÛRE

Altı âyetlik kısa bir sûre olan El-Kâfirûn Sûresi'nin :

يا ايها الكافرون (*Yâ eyyuhe 'l-kâfirîn*) Âyetinde Hitab bil- Vâsf bulunmaktadır. Mekte müşriklerini azarlamak, kötülüklerini yüzlerine vurmak için onların gerçek vasıfları ile hitap edilmiştir.

لا اعبد ما تعبدون (*Lâ a'budu mâ ta'budûn*) Âyetinde, olumsuzluk edatı olan لا (*lâ*) ile bir cümlede iki zıddı bir araya getirmek olarak ifade edilen Tıbakı's-Selb vardır.²

لا اعبد ما تعبدون (*Lâ a'budu mâ ta'budûn*) ile ولا انتم عابدون ما اعبد (*Velâ entüm âbidûne mâ a'bud*) âyetlerinde (Şimdiki zamanda) Mukabele sanatı vardır.³

ولا انتم عابدون ما اعبد (*Velâ entüm âbidûne mâ a'bud*) ile ولا انا عابد ما عبدتم (*Velâ ene âbidun mâ abettum*) âyetlerinde (Gelecekte) Aynı şekilde mukabele sanatı vardır. Bu her iki mukabele sanatında şimdiki ve gelecek zamanda putlara ibâdeti nefy vardır.⁴

İbn Teymiye gibi müfessirlerden bazıları âyetlerde tekrar olmadığını söylemişlerse de sûrenin belâğatı ile ilgili diğer bir husus da bir kısım müfessirlerce değinilen âyetler arasındaki tekrarlardır. Bu müfessirlere göre Kur'ân-ı Kerîm'in arapça olması, O'nun arap belâğatindeki sanatları kullanmasını da beraberinde getirmiştir. Arap ediplerinin, sözlerine kuvvet kazandırmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için tekrara sıkça başvurdukları bilinen bir gerçektir. En basitinden, soru sorulan kişinin kabul mahiyetinde: Evet Evet..! veyahutta ret mahiyetinde: Hayır Hayır..! diye tekrar etmesi yaygındır. Kur'ân-ı Kerîm'den de "*Hayır ilerde bileceksiniz. Yine hayır ilerde*

1 Ed-Dâni, Kitâbu't-Teysir, 225— İbn Cezeri, en-Neşr, II / 404—Ed-Dimyâtî, El-İthâf, 461,—El-Kâdî, El-Büdr ez-Zêhirah, 348

2 El-Cârim, El-belâğatü'l-Vâdiha, 281

3 İki ve daha çok mânâ zikredilip daha sonra bunların mukabillerinin zikredilmesi olarak tarif edilen bu sanat için bkz. El-Cârim, a.g.e, 285

4 Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir, III / 614

hileceksiniz"¹ âyet-i kerîmesi buna misal gösterilmektedir. Bu açıdan, dilin bir özelliği olan tekrarlar, manaya kuvvet kazandıran belâğat nüktelelerinden sayılmıştır.²

لكم دينكم ولي دين (*Lekum dînikum ve liye dîn*) âyetinde ise, cümlede sonra gelmesi gerekeni, önem atfetmek için önce getirmek şeklinde yapılan kasr sanatı mevcuttur.³

VL SÛRENİN KENDİNDEN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRELERLE ALAKASI

Kendisi mucize olan Kur'ân-ı Kerîmin, mevcut mushaflardaki sıralaması da hiç şüphesiz rast gele değil tevkiîdir. Nâzil olan her âyetin nereye yerleştirileceğinin Cebrail tarafından bizzat işaret edilmiş olması, bu tertibin önemini göstermektedir. O halde âyetlerin anlaşılmasında her birinin mâkabli ve mâba'di dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde bu alâka, sûrelerin tefsirinde de dikkate alınmış ve müfessirlerin çoğu tarafından kısa da olsa bu alakaya temas edilmiştir. Söz gelimi Âlûsî, El-Kevser sûresindeki "*Rabbîn için namaz kıl*" emrinin, yalnızca Allah'a yapılması hususunda bu sûrede bir direktif bulunduğunu belirtip, El-Kâfirûn sûresi ile arasında bu kadar bir ilişkinin var olmasını yeterli görmektedir.⁴ Suyûtiye göre bir önceki âyette geçen, "*Rabbîn için namaz kıl*" emrinden sonra Allah (cc) Peygamberine, kendisinin sadece Rabbi'na ibâdet edeceğini, onların taptıklarına tapmayacağını ilan etmesini emretmiştir. Sûrenin son âyetiyle de herkesin dîninin kendisine ait olduğu vurgulanmıştır.⁵ Elmalılı'ya göre El-Kevser sûresinde peygambere düşmanlık beslemekte ısrar edenlerin ebterlikleri ve hayırdan mahrumiyetleri ifade edilip, bu sûrede de yukarıdaki vasıflarıyla birlikte kâfirliklerinin de ayrılmaz vasıfları olduğu tescil edilmiştir.⁶ Bir başka açıdan bakıldığında El-Kevser sûresindeki ibâdet emri, Rasûlullah'ın ibâdete mükellef olduğunu ve bu mükellefiyetin, kendisinin ibâdete

1 K.K, 102 /3-4

2 Mahmut Sâfi, a.g.e, XV / 418

3 Râzi, a.g.e, XXXII / 148

4 Âlûsî, Ruhu'l-Mcâni, XXX / 249

5 Suyûti, Tenâsuku'd-Dürer, 183

6 Elmalılı, a.g.e, IX / 6219

layık olması bakımından da O'nun şerefının yüceliğini göstermektedir. Peşinden gelen bu El-Kâfirûn sûresi ile de Peygamberin Allah'a ibâdet ettiği ve kâfirlerin ibâdet etmediklerinin bildirilmesi de iki sûre arasındaki alakayı göstermektedir.¹

Saîd Havvâ'ya göre, bir önce geçen El-Kevser Sûresi'nde, kâfirlerin Hz. Muhammed'e olan buğzları ifâde edilirken, bu sûrede de Hz. Muhammed'in onlara aldırmadığı, çünkü hak üzere olduğu, aynı zamanda ibâdetinde ve dininde kâfirlerden ayrı olduğu bildirilmektedir. El-Kevser sûresinde Rasûlullah'a, namaz ve kurban gibi kâfirlerde olmayan iki ibâdeti yapması, El-Kâfirûn sûresinde ise ma'budunun yalnız Allah olduğu bildirilerek kendisinin ne şimdi ne de gelecekte müşriklerin putlarına ibâdet etmeyeceğini ilan etmesi emredilmektedir.² Binaenaleyh, Rasûlullah'a hakaret edenlere El-Kevser sûresiyle karşılık vererek onların hakaretlerini kendi yüzlerine çalan Kur'an-ı Kerîm, Peygambere bu atmosferde namaz kılmasını emrederek, adeta *"Ey inananlar sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyiniz"*¹ âyetinde yapılan tavsiyeyi yenilemiş ve El-Kâfirûn sûresiyle de, bu ibâdetin sadece Allah'a yapılacağını bildirmiştir. Bu şekilde kâfirlere meydan okuyarak cesaret verdikten sonra, bir sonraki sûreyle de fethi, zaferi ve muvaffakiyeti müjdelemiştir.

VII. GÜNÜMÜZE KADAR SÜRENİN YAPILMIŞ TEFSİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Bu başlık altında sûrenin, ilk yıllardan itibaren zamanımıza kadar yapılmış muhtelif rivayet ve dirayet tefsirlerinde geçen yorumlarından nakil mahiyetinde pasajlar vererek tarihi seyir içinde nasıl anlaşıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Sûre kısa olmakla birlikte yorumları daha derli toplu verebilmek için önce birinci âyeti sonra ikinci üçüncü dördüncü ve beşinci âyetleri bir arada ve son kısımda ise altıncı âyeti olmak üzere üç ayrı merhalede ele alacağız.

¹ Bilmen, Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri, VIII/4106

² Said Havva, a.g.e, XVI / 420

قل يا ايها الكافرون

(*Kul yâ eyyuhe 'l- kâfirûn*)

Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere "Bir sene biz senin ilâhına tapalım bir sene de sen bizim iâhımıza tap" şeklindeki teklifleri üzerine sûrenin indirildiğini belirterek tefsirine başlayan Taberî'ye göre sûre'nin bu hitabı ile, Hz. Peygambere yukarıdaki teklifi getiren Mekke müşriklerine hitab edilmiştir.² Müfessirlerin bir kısmı sûrenin başındaki "Ey Kâfirler" hitabının alel umum kâfirlere değil de Allah teâlanın, ebediyen imana gelmeyeceklerini bildiği bir takım kâfirlere mahsus olduğunu söylemişlerdir.³ Bu konudaki genel izah da: kâfirler içerisinde ehl-i kitaba mensup olup Allah'ı mabud kabul edenler olduğu gibi hitab anında kâfir olup ta daha sonra inanıp ibâdet edecek kişilerin bulunmasıdır. Çünkü, Elmalılı'nın da belirttiği gibi bu iki gruba "Siz ne şimdi ne de ilerde Allah'a ibâdet edecek değilsiniz" diye hitap edilmesi mümkün değildir.⁴

Fahrreddin Râzî sûrenin başındaki, *قل* (*Kûl*) kelimesinin ifade ettiği kırk üç tane nükte bulunduğunu bahsederek tefsirine başlamaktadır. Bu nüktelerde genellikle, bu kelimenin kabaca bir hitap olması ve böyle bir hitap tarzının seçilmesindeki hikmetler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birkaç tanesini örnek olarak verelim:

a) Rasûlullah'a (s.a.v): "*En yakın akrabalarımı uyar*"⁵ buyurulduğunda, Hz. Peygamberin eş-Şuarâ sûresinde ifade edildiği gibi: "*Ben buna karşılık sizden akraba sevgisinden başka birşey istemiyorum*"⁶ dediği ve akrabalarına karşı sevgi duyduğu biliniyordu. Bu yüzden kendisinde bulunan akrabalık ve neseb birliğinin onlara karşı sert davranmaya engel olabileceğinden böyle sert bir tarzla kâfirlere hitap edilmiştir.

1 K.K. 2 / 153

2 Taberî, a.g.e. XXX/ 330 - 331

3 Taberî, a.g.e. XXX/ 330 , Razi, a.g.e. XXX / 144, Alusi , a.g.e. XXX / 250, a.g.e. V / 288, Tabatabai, El-Mizan XX/373, Elmalılı a.g.e. IX / 6219

4 Elmalılı, a.g.e. IX / 6220

5 K.K. 26 / 214

6 K.K. 42/ 23

b) Hz. Mûsâ ' nın tabiatı sert olduğundan kendisine "yumuşak konuşma" emredilmişti.¹ Hz. Muhammed ise yumuşak mizaçlı olduğundan kendisine böyle sert bir hitab tarzı emredilmiştir.

c) Müşrikler Rasûlullah'a, bir yıl sen bizim putlarımıza tap, bir yıl da biz senin ilâhına tapalım dedikleri zaman Rasûlullah onlara o anda bir cevap vermemişti. Bu, O'nun söz konusu teklifi uygun gördüğünden veya o husustaki tereddüdünden değil, bu konuda ne söyleyeceğini düşünmek içindi. Cevabın gecikmesini fırsat bilen müşrikler ise, O'nun dinlerine meylettığını yaymaya başlamışlardı. Bu yanlış kanaati yok etmek için onlara böyle hitab etmesi emredilmiştir.²

Fahreddin Râzî, *Jâ (kul)* kelimesinin nüktelerinden bahsettikten sonra *يَا أَيُّهَا* (*yâ eyyühâ*) lafzı üzerinde durmaktadır. Buna göre, *يَا* (*yâ*) nefse nida, *أَيُّ* (*eyyüh*) kalbe nida *يَا* (*hâ*) da ruha nidadır. Razi burada adeta "Ben sizi üç kez çağırıyorum; siz bir kez bile cevap vermiyorsunuz, bu ancak sizin gizli cehaletinizdendir " denilmek istendiğini ifade etmiştir. Fahreddin Râzî ' ye göre âyetle ilgili üç tane soru akla gelebilir:

1) Aynı muhatablara, başka sûrelerde câhillere şeklinde hitab edilirken niçin bu sûrede kâfirler diye hitab edilmiştir? Râzî -bunu şöyle açıklar: Çünkü bu sûre tamamıyla kâfirler hakkında inmiştir. Bu nedenle burada mübalağanın bulunması kaçınılmazdır. Zîrâ kâfir kelimesinde, hem mutlak olarak hem de kayıtlı olarak zikredildiğinde tam bir kötöleme anlamı bulunmaktadır .Halbuki "cahil" kelimesi böyle değildir, zîrâ bu kelime takyid ile kullanıldığı zaman kötöleme manası ifade etmeyebilir. Ayrıca dünyada bir kişiyi yermek için "kâfir" kelimesinden daha ağır bir lafız yoktur.

2) Et-Tahrim Sûresinde *يَا أَيُّهَا* (*eyyühâ*) lafzının başında *كُلُّ* (*kul*) hitabı yokken bu sûrenin başında niye vardır ve niçin orada mazî fiil, *كَفَرُوا* (*keferû*) kelimesi kullanılır-

1 K.K, 20/44

2 Râzî, a.g.e, XXXII / 138

ken burada ismi fâil olan كافرين (*Kâfirîn*) kelimesi kullanılmıştır? Râzî'ye göre bunun nedeni de o sûrenin kıyametle ilgili olmasıdır. Kıyamette peygamberimiz artık onlar için bir elçi değildir. Onlar da artık hâlâ inkar edici değillerdir. Gerçeği görmüş ve itaat halindedirler.

3) Burada "kâfirler" hitabı umûmî midir yoksa bir kısım kâfirlere midir? Râzî'ye göre, bu hitap umumî değil, hususîdir. Çünkü kâfirlerden bazıları, mesela ehli kitab, Allah'a (c.c) ibâdet etmektedirler. Dolayısıyla bu hitab onları içine almaz, sadece Hz. Peygamberi putlarına ibâdet etmeye çağıran bir grup kâfiri içine alır.¹

İbn Kesîr sûrenin tefsîrine, sûre'nin fazîletlerine dair hadis-i şerifleri zikrederek başlayıp âyette geçen الكافرون (*El-Kâfirîn*)'dan maksadın, yeryüzündeki tüm ehl-i küfür olduğunu fakat buradaki hitabın Mekke kâfirlerine yönelik bulunduğunu ifade etmektedir² İbn Kesîr, âyette belirtilen kâfirlerin şu âyette işaret edilen kâfirler olduğunu belirtmektedir. "*Andolsun ki sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğumun azgınlığını ve küfrünü arttırır*"³

İbn Teymiye'ye göre hitap tüm kâfirleredir. Çünkü kasdedilen muayyen şahısların ölümünden sonra da Rasûlullah bu sûreyi Medinede okumuş ve şirkten beraattir diye de okunmasını emretmiştir. Şâyet hitap bu muayyen kişilere veya kâfir olarak öleceği bilinen kişilere ait olsaydı, sonraki küfrü bilinmeyenlere hitap edilmezdi.⁴

Tabatabaî'ye göre bu hitap tüm kâfirlere değil de belli bir guruba aittir. Böyle olduğuna delil de, Rasûlullah'ın bu kişilerin dininden ve ibâdetinden beri olduğunu ilan etmesiyle emredilmesidir.⁵

1 Râzî, a.g.e, XXXII / 144

2 İbn Kesîr, a.g.e, IV/ 598-599

3 K.K, 5 / 64

4 İbn Teymiye, ct-Tefsîru'l-Kebîr, VII / 56

5 Tabatabaî, a.g.e, XX / 373

Elmalılı Hamdi Yazır, sûrenin başındaki "kâfirlerin" umûma değil, hususa işaret ettiğini belirtmektedir. Yani onlar, Hz. Peygambere, kabul edilmesi mümkün olmayan o teklifi getiren Mekke'li müşriklerdir. Elmalılı buradan hareketle şu neticeye ulaşmaktadır: "Şâyet hitâbın umûmî olduğunu ileri sürersek, kıyâmete kadar gelecek kâfirlerin ebedî olarak îmâna gelmeyeceklerini ve Allah'a ibâdet etmeyeceklerini söylemiş oluruz. Bu takdirde Müslümanların bu kişilere dini tebliğ etmelerinin bir mânâsı kalmaz. Çünkü Allah (c.c) onların imân etmeyeceklerini biliyor ve haber veriyor, o halde onlara dînî anlatmak boşuna olacaktır. Halbuki âyet, Allah'ın (c.c) ezeli ilmiyle, îmâna gelmeyeceklerini bildiği kâfirlerle ilgilidir. Dolayısıyla, Müslümanlar, kâfirlere karşı mücâdele-i haseneyi bırakmamalı, îmâna gelmiyorlar diye onlarla devamlı savaş halinde olmamalıdır.

Elmalılı'ya göre hitabın hükmünü önce tüm kâfirlere genelleştirip sonraki âyetle de tahsis etmektense başlangıçta sebebi nüzulüne de işaretle "Ey o kâfirler " diye hitab ederek, hususileştirmek daha uygun olur. Bu sebeple Elmalılı, geleceği belli olmayan kişi veya cemaate "Ey kâfir" veya "Ey kâfirler" diye tahkir ve yerme amacıyla hitabın uygun olmadığı görüşündedir.¹

Mevdûdî'ye göre âyetteki "de ki" hitâbı Hz. Peygambere ise de bütün mü'minleri içine almaktadır. Kâfir kelimesi de bir hakaret ifâdesi olarak değil vâkıâyı belirtme ifâdesi olarak algılanmalıdır.

Mevdûdî, bazı müfessirlerin görüşlerinin hilâfına, âyette ifâde edilen "kâfirler" in sadece o dönemdeki Mekke müşriklerini değil, Yahûdî, Hristiyan ve diğer bütün İslâm dışı dînlere bağlı olanları içine aldığı görüşündedir. Aksi halde ise sûrenin kıyâmete kadar tekrar tekrar okunmasının bir anlamı kalmayacaktır. Çünkü Mevdûdî'ye göre diğer dinlere mensup olanlar her ne kadar Allah'a ibâdet ediyor, O'nu tanıyor görünseler de, esâsında onlar sadece Allah'a ibâdet etmiyor, diğer ilâhları yanında Allah (c.c)'a da ibâdet ediyorlar. Bu da tevhîde inanan bir kimsenin uzak durması

¹ Elmalılı a.g.e, IX / 6220

gereken bir durumdur. Ve onların yaptıkları da Allah'a gerçek manada ibâdet değildir.¹

Sâbûnî, "De ki" şeklindeki hitâbın Hz. Peygamberin Allah (c.c) tarafından görevlendirildiğine bir delil olduğunu söylemektedir. Sâbûnî'ye göre, Allah'ın Hz. Muhammed'e, onların kızdıklarını bildiği halde "kâfir" diye hitâb etmesini emretmesi, O 'nun Allah (c.c) tarafından korunduğuna, onlara ve azgınlıklarına aldırmadığına bir delil teşkil etmektedir.²

لَا عِبْدَ مَاتَعْبُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا عِبَدُ
وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا عِبَدُ

(I.â a 'budu mâ ta 'budûn velâ entum âbidûne mâ a 'bud)

(Velâ ene âbidun mâ abettum velâ entum âbidûne mâ a 'bud)

Sûre'nin bu dört âyeti ile ilgili yorumları; birbirlerinin tekrarı olup olmadığı ve hangi zamanlara delâlet ettiği gibi hususlar müfessirlerce benzer yaklaşımlarla ve birbirleriyle karşılaştırmalı olarak ele alındığından dolayı, biz de topluca değerlendirilmek amacıyla bir arada ele almayı uygun bulduk.

1 Mevdûdî, a.g.e, VII / 275-276

2 Sâbûnî, a.g.e, III / 613

Taberî'ye göre ikinci ve üçüncü âyetler, şimdiki zamanla, dördüncü ve beşinci âyetler de istikballe ilgilidir. Yani âyetlerde tekrar yoktur. Taberî zayıf bir görüş olarak değerlendirdiği için olacak, ikinci âyetin kuvvetlendirme amacıyla tekrarlandığı şeklinde bir görüşün bazı araplar tarafından dile getirildiğini söylemektedir. Onlara göre "*Elbette zorluğun ardında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır*"¹ âyetiyle, "*Mutlaka Cehennem ateşini göreceksiniz. Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz*"² âyetlerinde de böyle bir tekrar söz konusudur.³

Fahreddin Râzî, ikinci ve beşinci âyetlerde tekrar olup olmadığı hususunda iki temel görüş ayrılığının bulunduğunu belirtir. Râzî, bir kısım âlimlerin tekrar bulunmadığı kanaatini taşıdığını, diğer bir kesimin de âyetlerde tekrar bulunduğu görüşünü tercih ettiklerini söylemektedir. Râzî'ye göre tekrar bulunmadığını söyleyenler aşağıdaki yorumlarda bulunmuşlardır;

1-İkinci, üçüncü âyetler istikbâle, dördüncü, beşinci âyetler de hâle delâlet etmektedir.Çünkü, nefiy edatı olan لا (lâ), istikbâl mânâsına delalet eden muzârî fiilin başına gelir.

2-Yukarıdakinin tersidir.Yani öncekiler, hâle sonrakiler istikbâle delâlet etmektedir.Mesela; انا قاتل زيد (Fne kâtihun Zeyden) denildiğinde bundan benim Zeydi gelecekte öldüreceğim mânâsı çıkar.

3-Yukarıdakilerin ikisini de câiz gören anlayıştır.

4-Dördüncü görüş Ebû Müslim'in görüşüdür. Yani ilk ikisinde ما (mâ), الذى (ellezî) anlamındadır. Bu durumda mânâ: ben sizin putlarınıza tapmam, siz de Allah'a tapmazsınız demektir. Son ikisinde de ما(mâ) masdariyyedir. Yani, ben sizin ki gibi ibâdet yapmam, siz de benim yaptığım ibâdet gibi ibâdet etmezsiniz demektir.

1 K.K, 94 / 5-6

2 K.K, 102 / 6-7

3 Taberî, a.g.e, XXX / 332

5-İkinci âyetle itibârî nefiy varken, beşincide kesin ve mutlak bir nefiy vardır. Meselâ; birisinden bir fayda karşılığında zulüm yapması istendiğinde onun; -"Hayır ben bu maksatla zulüm yapmam" demesi vardır bir de; -"Hayır ben hiçbir maksatla zulüm yapmam" demesi vardır.

Fahreddin Râzî'ye göre âyetlerde tekrar olduğunu savunanlar da şu yorumlarda bulunmuşlardır:

1) Tekrar, kuvvetlendirme için yapılmıştır. Bu sûrede verilmek istenen mesaj, te'kidle söylenmeye en layık konu ile ilgilidir. Çünkü kâfirler, Hz. Peygambere yapılan teklif karşısında bir müddet suskun kalmasından yola çıkarak O'nun kendilerine meylettiği inancına kapılmışlardı. Bu yüzden âyetler kuvvetlendirme maksadıyla tekrarlanmıştır.

2) İlk ikisi, kâfirlerin "bazı ilâhlarımızı kabullen" teklifi, son ikisi ise "sen bizim putlarımıza bir ay tap, biz de senin ilâhına bir ay tapalım" teklifleri üzerine nâzil olmuştur.

3) Kâfirler "Bir ay sen bizim putlarımıza, tap bir ay da biz senin ilâhına tapalım" tekliflerini "Bir sene sen bizim putlarımıza tap, bir sene de biz senin ilâhına tapalım" şeklinde tekrarlayınca, âyetle de kâfirler hafife alınarak tekrar yapılmıştır.¹

Nesefî'ye göre, ilk iki âyet şimdiki zamânâ, son iki âyet te gelecek zamânâ delâlet etmektedir. Nesefî, مَآ (mâ) edatının gerçek anlamında kullanıldığını ya da âyetler birbirine uyum sağlasın diye geldiğini belirtmektedir. Nesefî, ikinci âyetle هُنَّ (men) edatının مَآ (mâ) edatı anlamına gelmesinin uygun düşmediğini, buna karşılık, beşinci âyetteki مَآ (mâ) edatının اِلَٰهِي (ellezi) mânâsında olmasının uygun olduğunu belirtmektedir.¹

İbn Kesir'e göre, üçüncü âyetteki مَآ (mâ) edatı, هُنَّ (men) mânâsındadır. Yani Allah (c.c) için bu edatın kullanılması uygundur. Dördüncü âyetteki مَآ (mâ) edatı ise

¹ Razi, a.g.e, XXXII 147

masdariyye manasındadır. İbn Kesir, üçüncü âyeti yorumlarken, kâfirlerin, putlara, nefsî arzularına uymak sûretiyle taptıklarını belirtmektedir. Nitekim, âyette; "*Onlar ancak nefislerinin arzusuna ıynıyorlar. Halbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir*" ² ifadesiyle bu hususa işaret edilmektedir. Her kul için, ibâdet edeceği bir ma'bud ve yerine getireceği bir takım ibâdetlerin olması kaçınılmazdır. Kâfirlerin ise hem mâ'bud edinmeleri hem de ibâdetleri, nefsî arzuları doğrultusundadır. Halbuki Hz. Muhammed ve O'na tâbi olanlar bundan uzaktırlar. Onlar Allah'a, O'nun koymuş olduğu şeriat doğrultusunda ibâdet etmektedirler.³

Ebu's-Suûd Efendi' ye göre ikinci âyette istikbâl kastedilmektedir. Yani "Ben gelecekte de sizin taptıklarınıza ibâdet etmeyeceğim" denmektedir. Dördüncü âyeti yorumlarken de Hz. Peygamberin kâfirlere âdetâ şöyle dediğini belirtmektedir. "Ba-na peygamberlik gelmeden önce bile putlarınıza tapmadım. Şimdi mi tapayım!" Ebu's-Suûd, beşinci âyeti açıklarken şu inceliğe dikkat çekmektedir: "Âyette, bir önceki âyette geçen عَبَتُمْ (*abettüm*) kelimesine uyum sağlaması açısından, عَبَت (*abettü*) denilmeyip اَعْبَد (*a'budu*) denilmiştir. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber kendisine peygamberlik gelmeden önce şimdiki anlamda Allah (c.c)'a ibâdet etmi-yordu. Halbuki kâfirler şimdi olduğu gibi geçmişte de putlarına tapıyorlardı" Ebu's-Suûd Efendi, üçüncü ve beşinci âyetlerdeki, مَا (*mā*) edatının, مَنْ (*men*) edatına tercih edilmesinin nedeninin, bu edatla sıfat mânâsının kastedilmesi olduğunu belirtmek-te-dir. Ayrıca bu edatın masdariyye olduğu veya ilk ikisinde الَّذِي (*ellezi*) mânâsında, son ikisinde de masdariyye olduğu şeklinde görüş beyan edenler olduğunu belirtmek-te-dir⁴

Elmalı, âyetlerde tekrar bulunup bulunmadığı hususuna dikkat çekmektedir. Elmalı'lı, tekrar bulunduğunu söyleyenlerle bulunmadığını söyleyenlerin delillerini

1 Nesefi, a.g.e, (Mecmûatın mine't-Tefâsir içinde) VI / 587

2 K.K., 53 / 23

3 İbn Kesir, a.g.e, IV / 599

4 Ebu's- Suud, a.g.e, V/ 288

ve bunlara yapılan itirazları serdettikten sonra, fiillerin çekimleri, ما (mâ) ların mâ-nâları ve و (va) ların diğerleri ile irtibatlandırılmalarında birçok ihtimallerin bulunduğunu, bunları açıklamak bir tarafa, sadece sayılmalarının bile çok uzun süreceğine işâret etmektedir. Burada Elmalı'lı bir hususa dikkat çekmektedir: Sûrede muhataplarla ilgili olarak hem mazî ما عبدتم (mâ abettüm) hem de muzârî ما تعبدون (mâ ta'budûn) sîgaları kullanılırken Hz. Muhammed hakkında sadece hâle delâlet eden muzârî sîgası ما اعبد (mâ a'budu) kullanılması müfessirlerin farklı yorumlarda bulunmalarına sebep olmuştur. Elmalı'ya göre bütün bu yorumlar ihtimal dahilinde bulunmakla beraber, hiç birisi من اعبد (men a'budu) yerine niçin ما اعبد (mâ a'budu) kullanıldığını açığa kavuşturamamıştır.¹

Mevdûdî'ye göre من (men) edatı bir şahıs için kullanıldığında, onun şahsının, zatının sorulduğu akla gelir. Yine ما (mâ) edatı bir şahıs için kullanıldığında ise onun sadece sıfatının sorulduğu anlaşılır. Bu yüzden âyette ما (mâ) edatı kullanılmıştır. Mesela, bu şahıs kimdir? dediğimizde, üniversite elemanıysa; araştırma görevlisi mi, profesör mü olduğu hakkında bilgi isteriz. Âyette de Allah (c.c)'ın sıfatları, özellikleri, bir ve tek olması, ortağı ve benzeri olmaması, doğurmaktan ve doğrulmaktan münezze olması gibi hususlar kastedilmektedir. Mevdûdî'ye göre âyetlerde tekrar yoktur.²

Saîd Havvâ da âyetlerde tekrar olup olmadığı hususunda, Nesefî'nin görüşünü kabul etmektedir. Said Havva'ya göre bu durumda "Sizler de benim taptığıma tapacak değilsiniz" âyetindeki hitap, küfürde ısrar eden kâfirlere yöneliktir. Yahut ta "Siz küfrünüze devam ettiğiniz müddetçe hiçbir gün benim ilâhıma ibâdet edecek değilsiniz ; elbette ben de hiçbir şekilde sizin putlarınıza ibâdet edecek değilim" manası anlaşılır.³

1 Elmalı, a.g.e, IX / 6228

2 Mevdûdî, a.g.e, VII / 277-278

3 Said Havva, a.g.e, XVI / 422

Sâbûnî'ye göre ilk iki âyet (2. ve 3. âyetler) şimdiki zamâna, son iki âyet de (4. ve 5. âyetler) gelecek zamâna delâlet etmektedir. Yine ilk iki âyet (2. ve 3. âyetler)de Ma'bud'a, son iki âyette de (4. ve 5. âyetlerde) ibâdet şekline işâret edilmektedir.¹

Süleyman Ateş, âyetlerde geçen ل (mâ) edatının masdariyye veya sıfat bildiren ل (mâ) olmasını uygun görürken, onun ism-i mevsul olmasını uygun görmemektedir. Çünkü bu takdirde son âyette, "*Sizin dîniniz size, benim dînîm bana*" denmesi yerine, "*Sizin Rabbiniz size, benim Rabdim bana*" denmesi gerekmektedir. Süleyman Ateş, ayrıca ل (mâ) edatını mevsul kabul ettiğimizde, 3. âyetin anlamının "*Siz benim ibâdet ettiğime ibâdet etmezsiniz*" şeklinde anlaşılabileceğini ve bunun da yanlış olacağını belirtmektedir. Çünkü, müşrikler Allah (c.c)'a ibâdet ediyorlar fakat ona aynı zamanda başka şeyleri de ortak koşuyorlardı. Sûrede onların bu tarz ibâdetleri kınanmakta ve "*Ben artık sizin ibâdet ettiğiniz şekilde Allah'a ortak koşarak ibâdet etmem*" denmektedir. Ayrıca buradan Hz. Peygamberin, nübüvvetten sonra hidâyetine işâret vardır. Süleyman Ateş, ibâreye dikkat edilirse bunun anlaşılabileceğini bildirmektedir. Zira, âyette; "*Ben artık sizin ibâdet ettiğiniz şekilde Allah'a ortak koşarak ibâdet etmem*" buyrulmakta, "*Hiç böyle birşey yapmadım*" denilmemektedir. Nitekim, Duhâ Sûresi'nde de "*Rabbin seni şaşkın bulup doğru yola iletmedi mi?*"² buyrularak bu gerçeğe işâret edilmektedir.

Süleyman Ateş'e göre sûrede tekrar yoktur. İlk iki âyette, Hz. Peygamberin şimdiki halde müşriklerin ibâdet ettikleri gibi ibâdet etmediği; son iki âyette de, Hz. Peygamberin, müşriklerin eskiden ibâdet etmiş oldukları şekilde ibâdet etmeyeceği anlatılmaktadır.¹

¹ Sâbûnî, a.g.c, III / 614

² K.K, 93 / 7

لكم دينكم ولي دين

(*Lekum dîmukum ve liye dîn*)

Sûre'nin son âyeti olan bu âyet, ihtiva ettiği mesajı sebebiyle farklı yorumlara sahne olmuştur. Ayrıca nesih konusunu da ilgilendirdiği için mensuh olup olmadığı konusu daha sonra ele alınacaktır. Bu başlıkta âyetin mesajı ile ilgili yorumlardan bazılarını ele alacağız.

Taberî, bu âyeti yorumlarken, kâfirlerin, Allah (c.c.)'ın ezeli ilminde belli olduğu gibi kalplerinin mühürlendiğini, ve onların ölünceye kadar putlarına tapmaya devam edip, hidâyete ulaşamayacaklarını, Hz. Peygamberin de kıyamete kadar sadece Allah'a (c.c.) ibâdet edeceğini belirtmektedir. Daha sonra bu âyet hakkında İbn Vehb'den şu rivâyeti aktarmaktadır: “İbn Zeyd “*Sizin dininiz size, benim dinim bana*” âyetinin müşrikler hakkında olduğunu söylemiştir. Zîrâ yahudiler Allah’a ibâdet ederler ama şirk koşmazlar. Fakat onlar bir kısım peygamberlere ve getirdiklerine inanmadıkları gibi Rasûlullah’a ve getirdiklerine de inanmamışlar ve bazı peygamberleri de düşmanlıkla öldürmüşlerdir ; Buhtansır’dan sonra da “Üzeyir Allah’ın oğludur” dediler fakat ona ibâdet etmediler ve hristiyanların yaptığı gibi yapmadılar. Zira onlar, “İsa Allah’ın oğludur dediler ve ona ibâdet ettiler.”²

Fahreddîn Râzî, bu âyetten yola çıkılarak “Kâfirlere küfür üzerinde kalma müsadesi mi verildi?” şeklindeki bir soru ihtimaline karşı, böyle bir şeyin olamayacağını söyler. Çünkü Hz. Muhammed onları küfürden engellemek için gönderilmiştir. O'na göre âyet, şu şekillerde anlaşılmalıdır:

- 1) Âyet, tehdit içermektedir. Yani onlara; "Dilediğinizi yapın" denilmektedir.
- 2) Hz. Peygamber, kâfirlere sanki şöyle söylemektedir: "Ben sizi küfürden uzaklaştırmak için gönderildim. Sizi doğru olana ve kurtuluşa davet ediyorum. Ama siz bunu kabul etmiyorsunuz. Hiç değilse beni serbest bırakın şirk koşmaya çağırmayın."

1 Süleyman Atçs, Yüce Kur'an-ı Kerim Çağdaş Tefsiri, XI/135

2 Taberî, a.g.e, XXX/ 331

3) Âyette, onlara "Eğer helâk olmak size daha sevimli geliyorsa buyurun dîninize inanmaya devam edin" denilmektedir.

Râzî'ye göre, âyetin yorumunda "din" :

a) Hesap mânâsındadır. "Yani, sizin hesabınız size, benim hesabım bana" demektir.

b) Muzâfin hazfedilmiş olması durumuna göre, karşılık mânâsındaki "ceza" kelimesi "din" in mahzuf muzafıdır. Bu şekilde mânâ; "sizin dîninizin cezası (dîninize göre size verilecek olan karşılık, mükafat veya azap olarak) size, benim dînîmizin cezası da bana" şeklinde olmaktadır.

c) Ukûbet (azap) mânâsındadır. Buna göre Allah'ın azabı size, putlarınızın azabı da bana olsun demektir.

d) Duâ mânâsındadır. Bu durumda "Sizin duânız size, benim duâm da bana" demek olur ki sizin duânızın yararsız olduğu. "...kâfirlerin duâsı şüphesiz boşunadır."¹ âyetiyle haber verilmiştir. Mü'minlerin duâsı ise "...benden isteyenin, duâ ettiği zaman duâsını kabul ederim..."² âyetiyle tebşir edilmiştir

e) Âdet mânâsındadır. Yani atalarınızdan ve şeytandan size kadar gelen âdetiniz size, meleklerden ve vahiyden kaynaklanan âdetimiz de bize âit olsun demektir.

Râzî, bu sûreyi tefsir ederken bir noktaya daha değinmektedir ki o da Müslümanların, aralarındaki bazı anlaşmalarda bu âyete tutunmayı âdet edinmeleridir. Râzî'ye göre bu câiz değildir. Çünkü Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'i darb-ı mesel olarak değil, düşünüp anlamak için göndermiştir.³ Bu noktada, sûrenin müstakil tefsirini yapmış olan Devvanî, Râzî'ye itirazda bulunmaktadır. Devvaniye göre Kur'ân-ı Kerîmin hidâyet için gönderilmiş olması, tıpkı Kur'ân-ı Kerîmle "rukye" yapmayı engellemediği gibi onunla misal getirmeyi de engellemez. Böyle yapmak hafife almak değil bilakis kıymet verme ve imtisal ifade eder. Keza Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas

1 K.K, 40 / 50

2 K.K, 2 / 186

3 Razi, a.g.e, XXXII / 137-138

caizdir. Nitekim Hz. Ali'ye, Hz. Muaviye'nin emirliğı hakkında soru sorulduğunda : وما كنت متخذ المضالين عضداً (Vemâ küntü müttehize 'l-mudilline adudê)¹ âyetini okuyarak cevap vermiştir.²

Neseî bu âyetle kâfirlere "şirkiniz sizin olsun, tevhid de bana" buyurulduğunu belirtmektedir.³

İbn Kesîr, Kur'an-ı Kerîm'den, bu âyette ifade edilen mânâyı destekleyen: "(Rasulüm!) Onlar seni yalanlarsa de ki: Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım"⁴, "Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir"⁵ âyet-i kerimelerini zikreder. İbn-i Kesîr'e göre, âyetteki دين (dîn) kelimesinin sonundaki ي (yâ) harfi, Kur'an-ı Kerîm'deki diğer bazı âyetlerin ن (nûn) harfiyle bitmesinden dolayı, فهو يهدين (fehve yehdiyn) ve يشفين (yesfiyn) âyetlerinde olduğu gibi düşmüştür.⁶

Devvânî'ye göre âyette kâfirlere karşı tehdit vardır. Âyetteki din kelimesi "Ceza" manasına alınarak " sizin cezanız size, benim cezam (mükafatım) banadır; sizin küfürünüz ve onun ikâbı size, benim tevhid inancım ve ona terettüp eden yüksek dereceler banadır. Sizin hesabınız size, benim hesabım banadır şeklinde yorumlanabilir.⁷

Ebu's-Suûd Efendi 'ye göre (leküm dimiküm) âyeti, "sizin taptıklarınıza tapmam"- "ben sizin taptıklarınıza tapıcı değilim " âyetleri için takrirdir. Keza (ve liye dîn) âyeti de "siz de benim taptığıma tapıcı değilsiniz " âyeti için takrirdir. Buna göre mana şöyledir: sizin şirkten ibaret olan dininizin neticesi sizedir, bana ulaşmaz. Tevhitten ibaret olan benim dinimin neticesi de bana aittir, size ulaşmaz. Çünkü siz onu,

1 K.K, 18 / 51

2 Devvânî, a.g.e, varak 14b

3 Neseî, a.g.e, (Mecmûattın mine't-Tefâsir içinde) VI / 587

4 K.K, 10 / 41

5 K.K, 42 / 15

6 İbn Kesîr, a.g.c, IV/599

7 Devvânî, a.g.e, varak 10 b

asla mümkün olmayacak olan putlarınıza ibâdet etmeme veya onları istîlam etmeme bağladınız. Bana vaat ettiğiniz şey şirkin kendisidir.¹

Saîd Havvâ, Seyyid Kutub'tan nakiller de yaparak şu bilgileri vermektedir: "Hz. Peygambere karşı çıkan araplar, Hanif dînî üzere olduklarını, Arap Yarımadasında yaşayan ehl-i kitaptan daha doğru yolda olduklarını söylüyorlardı. Hz. Peygamber de Hz. İbrahim'in dini olan Hanif dînî üzere olduğunu söyleyince onlar: "Biz nasıl olsa Hanif dînî üzereyiz, o halde Muhammed'in dînine uymaya gerek yok" dediler. Onlar Hz. Muhammed'le inanç yönünden aralarında pek fark göremediklerinden O'nunla uzlaşmaya gitmek istiyorlardı. Her iki tarafın bazı tâvizler vermek sûretiyle anlaşılabilceğine inanıyorlardı. İşte bu sûre ile onların bu çabalarının yanlış olduğu, Hz. Muhammed'in getirdiği din ile kendilerinin uydukları dînin çok farklı olduğu vurgulanmıştır. Saîd Havvâ, sûrenin ekseninin, Hz. Muhammed'in, putlara ibâdetten uzak olduğunu kâfirlere îlan etmesi, dînini onların dîninden ayırması, ibâdet ve din işlerinde onlardan uzak olmasının emredilmesi gibi hususlar olduğunu belirtmektedir.²

VIII. SÛREDE NESHİN BULUNUP BULUNMADIĞI MESELESİ

Sûre'nin son âyetinin mensuh olup olmadığına dair çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Ebu Müslim el-İsfehânî ve sufiyyeden bir grup gibi Kur'ân-ı Kerîm'de neshin hiç vaki olmadığını ileri sürenlerin yanında, bu sûrenin altıncı âyetinin seyf âyetiyle neshedildiği söyleyenler de olmuştur.³ Bunun yanında Sûre'nin son âyetinin mesajının bir tehdit ifadesi olup mensuh olmadığı da birçok tefsirde zikredilmiştir.⁴ Sûre'nin müstakil tefsirini yapmış olan Celâleddin ed- Devvânî Kur'ân-ı Kerîm'de neshin var olduğunu kabul etmekle birlikte sûrenin son âyetinin mensuh olmadığını ifade etmiş ve alimlerin çoğunun da bu görüşte olduklarını belirtmiştir. Devvânî'nin,

1 Ebu's-Suud, a.g.e, V / 288

2 Said Havva, a.g.e, XVI / 419

3 İbn Cevzî, Nevâsihu'l- Kur'ân, 509

4 Râzî, a.g.e, XXXII/ Âlûsî, a.g.e. XXX/254—Mehmet Vehbi, Hûlasatü'l-Beyan, XV / 6596—El-Gımmî, a.g.e, XXX / 204

Sûre'nin son âyetinin mensuh olduğunu söyleyenlere karşı çıkarken beyan ettiği görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

1) Mensuh olduğu iddia edilen bu âyet, itikâda ait değildir ki neshe mahal olsun. Yine kıssa veya haber değil, bilakis muhkem bir ayettir. Şayet nesh edilmiş olsaydı Peygamber'in açıkça beyan etmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir beyan yoktur.

2) Bu âyetin mensuh olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Usûl ulemâsının çoğunluğu bu âyetin mensuh olduğunu zikretmemişlerdir. Hatta usulcüler "Bir âyetin mensuh olduğuna dair hüküm vermek, ancak o âyetin tahsis gibi hamledilebilecek uygun bir mahalli olmadığı zamandır." demişlerdir.

3) Bu âyet, mücadele ve mükateleyi terk etmek anlamına alınsa bile mensuh değildir. Çünkü İslâm'ın ilk devirlerinde müslümanlar zayıf ve orduları az idi. Bu durumda ise maslahat, müslümanların kuvvetlenip orduları çoğalınca kadar savaşı terk etmeleridir. Ondan sonra da zaten savaşla emredilmişlerdir.

4) Yine bu âyet savaştan nehiy olarak ele alınsa bile bu, mutlak olarak kâfirler hakkındadır. Kıtâl âyetindeki savaş emri ise müşrikler hakkındadır. Kâfirler ise müşriklerden daha umumdur. Çünkü her müşrik kâfirdir, fakat her kâfir müşrik değildir. Yahudi ve Hristiyanlar gibi. O halde kıtâl âyeti bu âyeti tahsis için olup, nesheder durumda olamaz.¹

Elmalılı da "Sizin dîniniz size, benim dînîm bana" âyetinin neshedildiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu âyetin mensuh olduğunu söyleyebilmek için, "kâfirler" hitabının umûma içine alması ve bütün kâfirlerle, onların da kabul ettikleri bir ateşkes anlaşması yapılmış olması gerekir. Halbuki böyle birşey olmamıştır. Zaten böyle birşey, Hz. Peygamberin tebliğle görevlendirilmesi ilkesiyle de bağdaşmaz. Elmalılı'ya göre "Kâfirler" hitabının, sûrenin iniş sebebi olan müşriklere âit olması halinde, sonradan Medine'de onlarla savaş emri gelmesinde, daha sonra Mekke'nin fethinde, putların kırılmasında ve müşriklerin Mescid-i Haram'a sokulmamalarında, bilâhare

¹ Devvani, a.g.e, varak 11 a

Arap yarımadasında İslâm'ın dışındaki dinlerin yasaklanmasında "*Sizin dîniniz size, benim dînîm bana*" âyetinin neshedildiğini söylemek mümkün müdür? değil midir? konusunda tartışmalar olmuştur. "*Sizin dîniniz size, benim dînîm bana*" âyetinin müşrikleri red ve inzâr mânâsı taşımadığı kabullenilir ve müşriklerin müslümanlarla ateşkes yapmayı kabul ettikleri söylenir, daha sonra da bu ateşkesi ihlâl etmedikleri ifade edilirse bu âyetin neshedildiği görüşü kabul edilebilir. Halbuki gerçekler bunun tersinedir. Müşriklerin böyle bir ateşkesi kabul ettikleri varsayılsa bile onlar asla buna riâyet etmemişler, müslümanların dinlerini yaşamalarına izin vermeyerek Hz. Peygamberi öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdir. Dolayısıyla müşrikler tarafından kabul edilmemiş, veya riâyet edilmemiş bir ateşkesin hükmü yoktur ki biz bu hükmü neshedilmiş sayalım. Ayrıca bu sûreyi En-Nasr Sûresi'nin takip etmiş olması da mensuh olması bir tarafa, sûrenin, nusret ve fethin mukaddematı olan mücahede kabildinden olduğuna delalet eder. Bazı âlimler, "kâfirler" hitâbının umûmi olduğunu, "*Sizin dîniniz size, benim dînîm bana*" âyetinin de müşriklerin kabul şartını gözetmeksizin bir ateşkes olduğunu ve bu âyetin seyf âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Hitâbın umûmi olması ve müşriklerin kabul şartı aranmaksızın, onlarla bir ateşkesin yapılması, Hz. Peygamberin görevlendirilmesinin hikmeti ile bağdaşmaz. Ancak şunu söyleyebiliriz: "Kâfirler" hitâbı umûmi kabul edilirse, ikinci ve üçüncü âyetin tahsisi gereklidir. Çünkü, bu âyetlerle Allah'tan (c.c.) başkasına kulluk eden kâfirler kastedilmiştir.¹

Bu durumda "*Sizin dîniniz size benim bana*" diye hitab ederek ifade edilmek istenen mesaj ancak ileriye yönelik bir tehdit olabilir. Zira ilâhî teyid onlara bu gücü vermektedir. O halde istikbalden ümitli olarak ileriye matuf yapılmış olan bu tehdit, cihad emri ile neshedilmeyeceği gibi, bu tehdit hitabını hoşgörü ifadesi gibi yorumlamak ta yerinde olmaz. Nitekim mensuh olmadığını söyleyenler, bu âyetin muhkem olduğunu, bu sûrede küfre izin ve cihattan men ifadesinin bulunmayıp kâfirlere karşı meydan okuma ve bir tehdit bulunduğunu ifade etmişlerdir.²

1 Elmalılı, a.g.e, IX / 6222- 6232

2 Bilmen, a.g.e, VIII / 4108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SÛRENİN İTİKADÎ, FİKHÎ VE SOSYOLOJİK AÇIDAN ELE
ALINIŞI

I. İTİKÂDÎ AÇIDAN SÛRE

Sûre'nin itikâdî açıdan ele alınacak olan konularından ilk göze çarpan, "Küfür" ve "Kâfir" kelimeleri etrafındaki tartışmalardır. Küfür: örtmek, perdelemek, nankörlük etmek mânâlarına gelmektedir. Tohumu toprağa atıp örttüğü için çiftçiye, karanlı-ğıyla eşyayı örtüp gizlediği için geceye ve kılıcı gizlediği için "kın"a da kâfir denmiştir.

Kelâm ilminde terim olarak ise kâfir, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Allah'dan (c.c.) getirdiği, sübûtu ve anlamı bakımından kesin delillere dayalı esaslardan herhangi birini inkâr eden kimseye denir. Yine kelimenin ifade ettiği nankörlük etmek mânâsı da Kur'ân-ı Kerîm tarafından, nimetlerin şükrünü yerine getirmeyenler hakkında kullanılmıştır. İnanç bakımından insanların tasnif edildiği gruplardan biri olan "Kâfir" gurubu için âhirette uygulanacak cezânın ebediliği konusunda Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Şiâ ve Haricîler ittifak içindedirler. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetin- de kâfir olarak ölenlerin cehennemde ebedî azap görecekları ifâde edilmiştir. *"Şüphesiz âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar, işte Allâh'ın, meleklerin ve insanların lâneti onların üzerinedir. Onlar o lânet ve ateşte ebedî kalıcıdırlar. Onların ne azâbı hafifletilir, ne de kendilerine göz açtırılır."*¹ âyeti ile bu hususa işâret edilmiştir. Kâfirlerin âhirette affedilmelerinin *"Deve iğne deliğinden geçmedikçe mümkün olmayacağı"*² yine Kur'ân-ı Kerîm'in ifâdesiyle sabittir. Fakat bunun yanında Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvân ve Mu'tezileden Ebû'l- Huzeyl el- Allâf âhiret hayatının sonu olduğunu kabul ettiklerinden dolayı bunlara göre Cehennem de ebedî değil sonludur. Ehl-i sünnet âlimleri, Cennet ehlinin derecelerinin farklı olduğu gibi, kâfirlerin cezâsının, inkârlarının ve işledikleri suçun durumuna göre çeşitli derecelerde olmasının ilâhi adâlet ve hikmetin gereği olduğu görüşündedirler. Hadislerde de bu görüşü destekleyen, yâni cehennemliklere durumlarına göre

1 K.K, 2 / 161

2 K.K, 7 / 40

farklı derecede cezâların uygulanacağını bildiren ifâdeler mevcuttur. Meselâ Peygamberleri öldüren, dalâlete öncülük edip kötü çıkır açarak toplumu saptıranların en şiddetli veya kat kat azâba mâruz kalacakları haber verilmiştir¹. Sûre'nin altıncı âyetiyle aynı zamanda, mezhep veya dinleri muhtelif bile olsa küfrün tek millet olduğuna işaret edilmiştir.

II. FIKHÎ AÇIDAN SÛRENİN MESAJI

Sûre'nin fikhî açıdan ele alınışında, farklı din mensuplarının birbirlerine varis olup olamayacakları hususu tartışma konusu olmuştur. “*Sizin dininiz size, benim dinim bana*” âyetinde, sûrenin hitabına muhatap olan müşrik, yahudi vs. tüm kâfirlere “sizin dininiz” ifadesi kullanılarak, hepsinin dininin batıl olma noktasında bir olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle imam Ebû Hanife ve imam Şafî bu âyeti delil göstererek küfrün tümünü tek bir millet saymışlar ve yahudi ile hristiyanların, şâyet aralarında veraseti gerektiren sebep varsa birbirlerine varis olabileceklerini kabul etmişlerdir. İmam Mâlik, Evzâî ve Ahmet b. Hanbel ise yahudi ve hristiyanların “İki ayrı dinin mensupları birbirlerine vâris olamazlar” hadis-i şerifini delil gösterip birbirlerine varis olamayacaklarını söylemişlerdir.² Şemsü'l- Eimme Serahsî ise bu konuda şöyle der: ” Müslümanlar birbirlerine varis oldukları gibi, kâfirler de birbirlerine varis olurlar. Onların arasındaki bazı veraset şekilleri müslümanlar arsında yoktur. Hakikat şu ki Allah, biri hak, diğeri batıl olmak üzere iki din üzerinde karar kılmıştır. Bundan dolayı Allah (c.c.) (*Sizin dininiz size, benim dinim bana*) buyurdu. Onun dininde iki fırka vardır. Bir fırka Cennet ehlidir, onlar mü'minlerdir. İkinci fırka Cehennem ehlidir, onların hepsi de kâfirlerdir. Allah (c.c.) bu iki grubu birbirine muhalif kılmış ve şöyle buyurmuştur: “*İşte şunlar, Rabpleri hakkında çekişen iki hasım taraf; inkar edenler için ateşten giysi biçildi, başlarının üstünden de kaynar su dökülüyor*”³ Yani bir fırka topluca bütün kâfirlerdir. Onlar iman edenler ile çekişme halindedirler... Biz onları itikadlarına göre ayrı ayrı milletler olarak kabul edemeyiz. Onlar müslümanlar

1 Buhari, Enbiya, 1 – Müslim, iman, 362

2 İbn Kcâr, a.g.c, IV / 600

3 K.K, 22 / 19

karşısında tek millettirler. Çünkü müslümanlar Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve Kur'ân-ı Kerîm'e inanmakta, onlar ise bunları inkar etmektedirler. Onun için onlar kâfir olarak tanımlanmış ve müslümanlar karşısında tek millet oldukları belirtilmiştir..."Müslüman kâfire, kâfir de müslümana varis olamaz "¹ hadisi, zikrettiğimiz gibi bu iki milletin birbirine varis olamayacağını hükme bağlar. Yani müslüman kâfire, kâfir de müslümana varis olamaz." ² Fukahanın çoğunluğu da bu görüştedir Bu konuda delil olan bir hadis-i şerif te Müslim'de geçen "Akîl" hadisidir ki Mekkeye hac için gelen Rasûlullah'a o gece Mekke'deki evine inip inmeyeceği sorulunca: "Akîl bize ev bıraktı mı ki " diyerek Ebu Tâlib'in mallarının tamamına Akîlin varis olduğunu bildirmiştir.³ Cumhur fukahanın dışında, sahabeden Muaviye (r.a.) ve Muaz (r.a.) ile tabiinden Hasan Basrî, İbrahim Nehâf ve İshak, müslümanın kâfire mirasçı olabileceğini söylemişlerse de⁴ bu âyetle, müslümanların dışındakiler kastedilerek, küfür tek bir millet olarak ve karşısında da İslâm tek bir millet olarak ifade edilmiştir.⁵

Sûre'nin sonundaki "*Sizin dininiz size*" tehdidinden sonra "*Müşrikleri nerede bulursanız onları öldürünüz*"⁶ âyetiyle tüm müşriklerin değil sadece arap müşriklerin kastedildiğini görmüştük. Bunun sonucu olarak ta İslâm topraklarında yaşamak durumunda olan arapların haricindeki müşrikler ve diğer dinlerin mensupları cizye ödemişler ve haklarında, kendilerine ait husûsî ahkâm uygulanmış hatta kendilerine özgü bir tür iç idareye bile sahip olmuşlardır. Ancak müşrik olan araplarla savaşmış ve şirklerine izin verilmemiştir.⁷

1 Müslim, Fcraiz, 1

2 Serahsi, el- Meksûr XXX/ 30-32

3 Müslim, Hac,439

4 Bu husus için bkz.Nevevi, Müslim Şerhi (trc. Davudoğlu)VII/115

5 Cessâs, Ebu Bekir Ahmet b. Ali cr-Râzî, Ahkâmü'l-Kur'ân

6 K.K. 2 / 191

7 Kâsânî, Bedâiu's-Sanâî', VII / 110—Ebu Yusuf, Kitâbu'l-Haraç, 210 — Rudi Paret, Kur'ân Üzerine Makaleler, 160

III. SOSYOLOJİK AÇIDAN EL-KÂFİRÛN SÛRESİ

Sûre'nin yorumu içerisinde dikkat çeken bir nokta, Sûre'nin son âyeti olan "*Lekum dîmukum ve liye dîn*" âyet-i kerîmesi etrafında yapılan tartışmalardır. Bu tartışmalardan birisi de âyet-i kerîmenin mesajı paralelinde lâikliğin anlaşılıp anlaşılmadığı konusudur. Bu konuyu ele alırken lâikliğin ne olduğu ve menşeinin de bilinmesinde yarar vardır.

1. Lâiklik ve menşei

Asıl itibariyle lâiklik kelimesi " lâïc/laique " kelimesinin latince aslı olan "lâicus" tan alınmıştır, bugünkü şekliyle lâik kelimesi bize Fransızca'daki lâïc/lâique kelimesinin aynen alınmasıyla geçmiştir¹. Lâik veya lâik olmayan ifadeleri asıl itibariyle bu kelimenin geldiği yer olan hristiyan dünyasının tâbirleridir. Çünkü katolik dünyasında insanlar ikiye ayrılır. Birinci gruba "clerge" " denir. Bu grup da "Regulier ve Seculier" diye iki bölüme ayrılır. Regulier ruhanilere ve sosyal hayattan uzak yaşayanlara denirken, yine kilise mensubu olup sosyal hayata katılan ve herkesle birlikte yaşayanlara "Sekulier" denir. Bunların karşısında ikinci grup olarak lâik yapıdaki insanlar vardır. Bunlar yukarıdaki gibi ağırlıklı dînî bir statüsü olmayan, yani rûhani veya zâhit olmayan hristiyanlardır.²

Kelimenin bu ilk mânâsından hareketle dînî olmayan ve rûhânî bir vasıf taşımayan, fikir, müessese, hukuk ve prensibe de lâik denilmiştir. Kelime olarak memleketimizde meşrutiyet yıllarında kullanılmaya başlanıp o zamanlar "Lâ dînî" diye tabir edilen lâiklik, bir ilke olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında kanun marifetiyle benimsenmiştir. Kabûlünden bu yana uzun zaman geçmesine rağmen lâikliğin memleketimizde henüz herkesçe kabul göreceği bir tanımı yapılamamaktadır. Lâiklik konusunun böyle net olarak anlaşılamaması, biraz da Hristiyanlıkla Müslümanlık arasında-

1 A.F. Başgil. Din ve Lâiklik. 151

2 A.F. Başgil. a.g.e, 152

ki mevcut farktan kaynaklanmaktadır. Çünkü Müslümanlıkta, yukarıda zikredildiği gibi bir ruhbanlar sınıfı mevcut değildir. Dolayısıyla karşısında lâik diyebileceğimiz bir olgu meydana gelmesi mümkün değildir. Uygulanan şekliyle lâiklik, batı memleketlerinde din ile devletin ayrılması; devletin din işlerine, dînin de devlet işlerine karışmaması şeklindedir. Lâikliğin gereği olarak batı toplumlarında devlet ve hükümet idaresi ve bunları tanzim eden kanunlar, kaide ve prensipler dînî mülâhazalarla değil, ihtiyacın ve günlük hayatın yönlendirmesinden hareketle tespit edildiği için lâiklik ilkesi, cemiyette ihtiyaç duyulan ölçüde uygulamaya konmaktadır. Bu açıdan bakıldığında memleketimizde lâiklik sistemi batı dünyasında uygulanandan farklı bir şekilde tanzim edilerek ele alınmış ve tatbik edilmiştir.¹

2. El-Kâfirûn Sûresi ve Lâiklik

Kaynağını ve genel yapısını tanıdıktan sonra, lâikliğin İslâm toplumlarında, pratik bir şekilde tatbikinin güç olduğu görülecektir. Zîra İslâmiyet, sırf ferdî ve mânevî hayatı tanzim etmekle kalmaz, aynı zamanda devlet hayatını ve ictimâî münasebetleri de kuşatır. Bu sebeple müslüman, dînin yalnız ibâdetle alâkalı emirlerine değil, hukukuna ve toplumsal ahlâkına da uymak zorundadır². Sûre'nin son âyetinin mesajı ile birlikte, din ve devlet işlerinin ayrılması ve dini konularda baskının olmadığı görüşünün kaynağı olarak görülen لا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ (*Lâ ikrahe fiddîn*)³ âyet-i kerîmesi beraber ele alındığı takdirde de sonucun İslâm toplumunda lâik anlayışa zemin olarak görülmesi mümkün değildir. Çünkü âyet-i kerîmedeki فِي (*fî*) zarfiyet değil de sebebiyet olarak alınırsa "Din için ikrah yoktur veya dine giriş için ikrah yoktur" mânâsı çıkar⁴ ki, bu da dinler arası veya uluslar arası bir dînî hoşgörü ifadesi olarak görüle-

1 A. Özck, "Lâiklik ilkesi ve Türkiye'de Uygulanışı", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, sy:10/9

2 Başgil, a.g.c, 162

3 K.K, 2 / 256

4 Elmahlı, II / 861

bilir. Tarihi seyri içerisinde olayın bu şekilde olduğu gerçeği de kabul edilmelidir.¹ Burada İslâmın yayılması için yapılan cihâd gündeme gelmektedir. "*Sizin dîniniz size, benim dînîm bana*" hitabı yanında "*Dine girmede zorlama yoktur*" âyet-i kerîmesi de ele alınınca İslâmiyetin niçin kılıçla yayıldığı sorulabilir. Tebliğde temel prensip sevdirmek olup zorlama olmamasıdır. "*Rabbînin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağır.*"² emr-i ilâhisi bunun açık göstergesi ve usul belirleyicisidir. Bu tebliğ metodu paralelinde cihâdî değerlendirdiğimizde bir tecâvüz harbi değil bilâkis tecavüze karşı koyma zarureti doğan bir zorunluluk gibi görebiliriz. Bu durumda cihâd, barbarlık ve saldırganlık değil hukûki ve ahlâki birçok kayıtları bulunan bir hükümdür.³ "*Sizinle, savaşımlara karşı Allah yolunda savaşımlar. Fakat aşırı gitmeyiniz. Allah, aşırı gidenleri sevmez*"⁴ âyet-i kerîmesi ile "*O halde size taarruz ve tecavüz edenlere karşı siz de misliyle taarruz ediniz. Ve Allah'dan korkun ve Allah'ın, kendisinden sakınanlarla beraber olduğunu bilin*"⁵ âyet-i kerîmesi ve "*Vatanınıza taarruz edip sizi evlerinizden çıkaran düşmanlarınızı nerede bulursanız öldürünüz ve onları, sizi çıkardıkları yerden çıkarınız.*"⁶ âyet-i kerîmeleri, cihâdın mütekabiliyet esastan kaynaklanan bir zorunluluğun neticesi olduğunu göstermektedir. Bu durumda "*Dinde zorlama yoktur*" âyet-i kerîmesi, bir nevi cihâd emrinin gayesini tesbit etmektedir. Kısa deyişle, İslâmî cihâdın hikmeti insanları ikrâhtan korumak ve ikrâhi kabul etmeyen dîni hâkim kılarak,¹ serbest irâde ile kendi seçimini yapabilme imkânını sağlamaktır. "*Dinde zorlama yoktur*" anlayışı ile "*Sizin dîniniz size benim dînîm bana*" âyet-i kerîmesi bir noktada ortak bir mesajı ihtivâ ediyor gibi görünüyorsa da nüzûl sebepleri dikkate alındığında farklı noktalara baktıkları anlaşılmaktadır. Ensârdan bazıları kendi çocuklarını daha önceleri hristiyan olarak yetiştirmiş, sonra İslâm gelince de onları bu dini kabule zorlamak istemişlerdi. Onların zorlamaları

1 R. Paret, a.g.e, 160

2 K.K, 16 / 125

3 Başgil, a.g.e, 156

4 K.K, 2 / 190

5 K.K, 2 / 194

6 K.K, 2 / 191

"Dinde zorlama yoktur" hitabıyla men edilmiştir² zaten ilâhî teklif anlayışı da bunu gerektirir.

El-Kâfirûn Sûresi'nin 6. âyeti ise müşriklerin "Hiç olmazsa ilahlarımızı istilâm et, uzaktan selamla"³ diye istekte bulunmaları üzerine, onların tâviz beklentilerine set çekmek için inmiştir. Kaldı ki sûrenin başlangıç hitabı olan "*Deki; ey kâfirler !*" cümlesi her şeyden evvel bir karşı koyma ve direnme telkin etmektedir. Sûre'nin sonunda da "sizin dininiz sizin olsun, yaptıklarınızın karşılığı hayır veya şer olarak size aittir" ifadesi ise bir hoşgörû veya yumuşaklık işareti değil bilakis "O Halde dilediğinizi yapın bakalım" kabilinden bir tehdit ifadesidir. Bu sebepten dolayı, insanları küfürden alıkoymak için gönderilmiş olan Allah Rasulü'nün dilinden vahiy yoluyla böyle bir iznin verilmesi düşünülemez.⁴ Belki bu hitab, "*Dilediğinizi yapınız, muhakkak O yaptıklarınızı görür*"⁵ âyet-i kerîmesinin ihtivâ ettiği tehdit gibi bir tehdit ifade etmektedir. Veyahut da Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi, müşriklerin kendilerini hakka davet eden Peygamberi şirke davet etmelerine karşı bir red cevabıdır.⁶ Netice olarak bu bir anlaşma veya uzlaşma çağrısı sayılamaz. Zaten sûrenin iniş sebebinden de anlaşılacağı üzere sûrenin asıl hedefi, müşriklerce yapılmış olan tevhid inancından taviz koparmaya yönelik bir uzlaşma çağrısına karşı red cevabıdır. Bu tavrı, lâik bir yaklaşım veya uyum çabası olarak görmek te mümkün değildir. Çünkü müslümanlar Mekke'de hakim güç değillerdi ki müşriklere bir nevi eman vermiş olsunlar. Daha da öte, yeni dinin mensupları Mekke'den sürülmenin eşiğindeydiler. Bu pozisyondaki bir dinin, kendisine zulmeden zihniyete "*Sizin dininiz size, benim dinim bana*" diye hitab ederek ifade etmek istediği mesaj lâik bir yaklaşım olmayıp ileriye yönelik bir tehdittir. Zira ilahî teyid onlara bu gücü vermektedir. O halde istikbaldeki zaferden ümitli olarak ileriye matuf yapılmış olan bu tehdit, cihad emri ile

1 Elmalılı, a.g.e, II / 864

2 Elmalılı, a.g.e, II / 866

3 Hâzin. (Mecmûatâ 'n -Mine't-Tefasir içinde), VI / 586

4 Elmalılı, a.g.e, IX / 6229

5 K.K, 41 / 40

6 Elmalılı, a.g.e, IX / 6223

neshedilmeyeceği gibi, lâik bir yaklaşım olarak da görülemez. Zira bu açıdan cihad emri bu tehdidin bir nevi devamı ve neticesi sayılabilir. Alman müsteşrik R. Paret'in de ifade ettiği gibi sûrede muhataplara tarafsız ve yumuşak bir üslup olan "Ey insanlar" hitabı yerine "Ey kâfirler" diye hitabedilmiş olması, tevhit ve putperestlik arasındaki zıtlığı vurgulaması açısından daha keskin ve radikal bir üslup olarak görülebilir.¹ Dolayısıyla böyle bir üslupla başlayan surenin son ayetini lâik yaklaşım veya hoşgörü ifadesi olarak almak sûrenin genel üslubu ile de çelişir. Mevdûdî'ye göre de sûrenin sonuna bakılarak İslâm'ın, kâfirlere hoşgörü içinde bulunduğu gibi bir sonuç çıkarmak yanlıştır. Aksine Sûre, onlar küfür üzere bulunduğu müddetçe onlardan kesin bir tavırla uzak durmayı ve ilişkiyi kesmeyi ilan etmekte ve, din konusunda mü'minlerin kâfirlerle hiçbir zaman uzlaşamayacağını belirtmektedir. Bu berat ilanı, daha sonra gelmiş olan Mekki âyetlerle de desteklenerek tekrarlanmıştır: *"Benim yaptığım bana sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım."*² *"De ki ey insanlar, benim dinimden kuşkuda iseniz, ben sizin Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam. Sizi öldürecek olan Allah'a taparım. Bana mü'minlerden olmam emredilmiştir."*³ *"De ki ey kavmim, durumunuza göre çalışın, ben de çalışıyorum. Yakında bileceksiniz, kendisini rezil edecek azap kime geliyor ve sürekli azap kimin üzerine komuyor?"*⁴ âyet-i kerimeleri buna örnektir. Daha sonra Medinede nazil olan *"İbrahim ve beraberindekilerde sizin için güzel bir misal vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki : Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanuncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir..."*⁵ âyet-i kerîmesi ile bu mesaj bir kez daha teyid edilmiştir. Şu halde *"Sizin dininiz size benim dinim bana"* âyet-i kerîmesi, yukarıda zikredilen âyetlerle beraber ele alınca "Siz kendi dininize devam edin, ben kendi dinime devam edeyim" manasına yorumlamak mümkün de-

1 R. Paret, a.g.e, 153

2 K.K, 10 / 41

3 K.K, 10 / 104

4 K.K, 39 / 40

5 K.K, 60 / 4

ğildir.¹ Suredeki hitabın asıl sahibinin Allah (cc) olduğu düşünülürse, bundan, şirke veya küfre rıza göstermek gibi bir sonuç hiç çıkmaz. Nitekim müfessirlerin çoğu âyetin bu kısmını “sizin, üzerinde bulunduğunuz ve şirkten ibaret olan dininiz sizin olsun”² manasına yorumlamışlardır. “Allah kullarının küfrüne razı olmaz.”³ âyet-i kerîmesi de Allah (cc) nün, insanların putperest veya müşrik olmalarına razı olmayacağına göstermektedir. O halde bu âyeti, bir “hoşgörü” veya lâiklik anlayışına zemin olarak ele almak mümkün görünmemektedir.

3. Din ve vicdan özgürlüğü açısından sûrenin mesajı

Sûrenin son âyeti ile bazı noktalarda birlikte ele alınan “Dinde zorlama yoktur” âyetini inanç özgürlüğü ve din seçme hürriyeti mânâsına alacak olursak, İslâmın hiç kimsenin din seçmesine müdahale etmediği gibi fethettiği yerlerdeki insanların dinlerine en küçük müdahalede dahi bulunmadığını görürüz. Fethedilen ülke sakinleri, mecûsî, ehli kitap, müşrik ayırımı yapılmaksızın hepsi İslâma davet edilmiş, kabul etmeyenler de can ve mal emniyetlerine bedel olarak alınan cizye karşılığı, dinlerinde serbest bırakılmışlardır.⁴ Hatta İslam topraklarındaki farklı din mensuplarına tamnan dini sahadaki özgürlük neticesinde kendilerine özgü bir iç idare uygulamasına da müsaade edilmiştir.⁵ Bu durumda “*Din Allah'a has olup fitne kalmayınca kadar onlarla savaşıınız*”⁶ âyet-i kerîmesi ile “*Dinde zorlama yoktur*” âyet-i kerîmesi birlikte düşünüldüğünde bu hükmün zamanın siyaseti gereği sadece Arap müşrikleri hakkında olduğunu⁷ ifade edebiliriz. Nitekim Arap yarımadasındaki arap olan müş-

1 Mevdudi, a.g.c, VII / 279

2 Zuhavli, et-Tefsiru'l-Münir, XV / 441

3 K.K, 39 / 7

4 Kâsânî, a.g.e, VII / 110

5 R. Parçt, a.g.c, 160

6 K.K, 2 / 193

7 Elmalılı, a.g.e, II / 867

riklere, İslâm ile savaş arasında bir tercih yapmaları öngörülmüş, diğer dinlerin mensuplarına verildiği gibi onlara, cizye mukabili şirklerine devam izni verilmemiştir.¹

Zamanımızın tartışma konularından olan din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili olarak sûrenin yorumlarında, bu günkü tartışmalara ışık tutacak bir yorum bulunmazken çağdaş müfessir Süleyman Ateş, El-Kâfirûn sûresinin altıncı âyetinin din ve ibâdet özgürlüğünü ifade ettiğini söyleyip, kılıç âyeti diye bilinen "*Müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın*"² âyetiyle neshedildiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu ifadeye göre neshe merak saranlar sadece El-Kâfirûn Sûresi'nin ilgili âyetini değil, din ve ibâdet özgürlüğünü açıkça ifade eden birçok âyeti neshetme yoluna gitmektedirler.

Süleyman Ateş'e göre Müslümanlara, ancak kendileri ile savaşanlarla savaşma izni verilmiş ve sûre aşağıdaki prensipleri getirmiştir:

- a) Herkes istediği biçimde ibâdet yapabilir.
- b) Herkes vicdan özgürlüğüne sahiptir.
- c) Her insanın ibâdet tarzı, dînî kendisine âittir.
- d) Kimsenin, bir başkasının ibâdetini engellemeğe hakkı yoktur.
- e) Herkes kendi yaptığından sorumludur.³

4. Kur'ân-ı Kerîm'in davet metodu ve el-Kâfirûn Sûresi

Tüm çağlara hitap edecek olan cihanşûmul bir dinin mucize kitabı Kur'ân-ı Kerîm, tüm yönleriyle olduğu gibi davet üslûbuyla da beşeri sistemlerden çok farklıdır. Kur'ânın nazil olmaya yeni başladığı dönemde İslâm davetinin gizli olarak yürütüldüğü bilinmektedir. Davetin açıktan yapılmaya başlamasının hemen ardından El-

1 İbnü'l- İllümâm, Fethu'l-Kadîr, V / 292 İbn Kudâmc, el-Muğnî, X/568 Kâsânî, a.g.e, VII / 110, R.Parcet, a.g.e, 161

2 K.K, 9 / 36

3 Ateş, a.g.e, XI, 147

Kâfirûn Sûresi'nin davetteki üslûbu dikkat çekmektedir. Bu nedenle önce genel olarak Kur'an davetinin, sonra da sûrenin üslûbunun ele alınmasında yarar vardır.

a. Genel olarak Kur'ân'ın davet üslûbu

Kur'ân-ı Kerîm'in, kıyamete kadar geçerli olduğu göz önüne alınırsa elbette ayrıntılarla fazla ilgilenmesi beklenemez. Bu açıdan ele alındığında Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu felsefecilerin ve kelamcılarının üslûbuna hiç benzetilemez ve onların üslûbunu Kur'ân-ı Kerîm'de aramak ta yersiz olur. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm, temel prensipler ve genel geçer ilkeler yerleştirmiş ve gaybe imanı telkin ettikten sonra akla hitabı esas alarak, çok sayıda ikna edici deliller serdetmiştir.¹ Kur'ân-ı Kerîm'in, üzerinde çok durduğu ve kesin delilleri serdettiği konu ise şüphesiz tevhid ilkesidir. Kur'ân-ı Kerîm," *Şâyet semâvat ve arzda Allah'tan başka ilâhlar bulınsaydı, şüphesiz bozguna uğrardılar*"² âyet-i kerîmesi ile Allah'tan başka herhangi bir ilahın varlığına aklen mani³ olacak delili ortaya koymuş ve tebliğcilere genel prensipler vererek onlara büyük bir serbestlik ve kolaylık sağlamıştır. Artık davetçi, birtakım temel ilkelere sadık kalarak, zamanın ve mekanın, gerektiğinde de ferdin ve toplumun durumuyla uyumlu olarak ayrıntıları kendisi tesbit edecek ve en uygun üslûbu kullanacaktır. Teferruatteki bu tercih hakkını "İnsanlara durumları gereği konuşunuz" hadisi şerifiyle Rasulullah davetçilere bırakmıştır. Şirkin her türlüüne savaş açıp tevhid bayrağını yükselten Kur'ân-ı Kerîm'in davet metodunun temel ilkelerini şu noktalarda özetleyebiliriz:

Güzel öğüt ve yumuşak uslub : "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel sözle davet et, ve onlarla en güzel şekilde mücadele et"⁴ âyeti ile "Mü'min kullarıma de ki: sözüm

¹ Suyuti, el-İttkan, II /172

² K.K, 21 / 22

³ Akaid kitaplarında Bûrhân-ü temânü' ismi verilen bu istidlâl tarzı için bkz. Bilmen, Dini Bilgiler, s. 37

⁴ K.K, 16 / 125

güzeline söylesinler. Çünkü şeytan aralarını açmak ister. Muhakkak şeytan insan için apaçık bir düşmandır"¹ âyeti bu konuda düstur olarak kabul edilir.

Davette eşitlik ilkesi: İslâm davetinin en önemli özelliklerinden olan bu prensip, insan hakları açısından da sonderece önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu konuya verdiği önemi, İbn Ümmü Mektum hakkında Rasûlullah'a (s.a.v) yapılan uyarının ciddiyetinden anlıyoruz. İrşad olmak arzusu ile Rasûlullah'a gelen bu zata karşı yapılan küçük bir ihmal sebebiyle *"Yanına kör kimse geldi diye yüzünü asıp çevirdi. Ey Muhammed! Ne bilirsin belki de o arımacak; yahut öğüt alacaktı da bu öğüt kendisine fayda verecekti. Ama sen kendisini öğütten müstağni gören kimseyi karşına alıp ilgileniyorsun. Arınmak istememesinden sana ne? Sen, Allah'tan korkup sana koşarak gelen kimseye aldırımıyorsun. Dikkat et; bu Kur'ân bir öğüttür*"² âyetiyle Rasûlullah (s.a.v.) ikaz edilmişti.

Affı esas alıp, kötülüğe iyilikle mukabele: " *Sen afv yolunu seç, ma'rufu emret ve cahillerden yüz çevir*"³ âyeti ve , " *İyilikle kötülük bir olmaz o halde sen iyilikle karşılık ver. O zaman birde görürsün ki, seninle; aranızda düşmanlık bulunan kimse yakın bir dost oluvermiştir*"⁴ âyeti ile verilen bu düstur, tebliğciyi başarıya götüren önemli faktörlerdendir.

İyiliği emr – kötülüğü nehy : Kur'ân-ı Kerîm'in en şümüllü prensibi olarak iyiliği emredip kötülüğü men etme düsturunu gösterebiliriz. Nerede ve ne şekilde olursa olsun ifa edilmesi gereken bu görev peygamberlerin başlıca vasıflarındandır. "Sizden biriniz bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin"⁵ hadis-i şerîfi, terki caiz olmayan bu görevin hangi durumda nasıl yapılacağını da göstermektedir.

1 K.K, 17/53-54

2 K.K, 80 / 1-11

3 K.K, 7/199

4 K.K, 41/ 34

5 Buhari, İlim, 28 – Müslim, İman, 78

Sabır: Tebliğde başarının temel ilkesi olan sabır, müteaddit vesilelerle emir ve tavsiye edilmiştir. Muhataba en güzel üslupla muamelenin iki düşmanı bile samimi birer dost yapacağı beyan edildikten sonra bu haslete ancak sabredenlerin sahip olacağı da şöyle ifade edilmiştir: “ *Buna sabredenlerden başkası eremez; buna ancak büyük sahipleri kavuşur*”¹

Davette hasbîlik: “*De ki: bu davete karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu yalnızca âlemler için öğüt vesilesidir.*”² âyetiyle İslâm davetinin dünyevi menfaat karşılığı beklemeksizin yapılması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır.

Tebliğcinin bilfiil önderliği: Tebliğe esas konuların tebliğci tarafından tatbik edilmesi adeta olmazsa olmaz hususlardandır. Bu konuda tatbîkî olarak ilk örnek Rasûlullahtır. Bu hususa Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle işaret edilmiştir: “ *Sizin, Allah’a ve ahiret gününe inanıp Allah’ı çok ananlarınız için Allah rasûlünde güzel örnek vardır.*”³ Bu ifadeyle adeta Rasûlullah’a ve onun yolundaki davetçiye, tebliğ ettiği dîni, kendi hayatlarında, tebliğ ettikleri kişiler için bir örnek olmak üzere yaşamaları emredilmiştir.

b. Kur’ân’ın davet metodu içerisinde el-Kâfirûn Sûresi’nin üslûbu:

Kur’ân-ı Kerîm’in davet metodunda genel olarak hoş görü ve yumuşaklığın hakim olduğunu görüyoruz. Bu çizgi doğrultusunda Rasûlullâha da zaman zaman yönlendirmeler yapılmıştır. “*Allah’tan bir rahmetle onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve onlarla işinde müşavere et.*”⁴ âyeti ve, “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”⁵ âyeti ile bu hususa işaret edilmiştir. Bu noktada sûrenin hitap tarzını ve ortaya koyduğu tavrı göz önüne alacak olursak ilk bakışta, temel prensibi yumuşaklık ve hoşgörü olan Kur’ân davetinin genel çizgisiyle

1 K.K., 41 / 35

2 K.K., 6 / 90

3 K.K., 33 / 21

4 K.K., 3 / 159

5 K.K., 21 / 107

bağdaşmadığı gibi bir anlayış akla gelebilir. Ancak bu yadırganacak bir durum değildir. Mekkeli müşrikler tarafından İslâmın temel prensibi olan tevhid ve ubûdiyyet konularının masaya yatırıldığı bu teklif karşısında Kur'ân-ı Kerîm'in takındığı tavır oldukça yerinde görülmelidir. Zira hiçbir din, fikir veya ideoloji, temel prensiplerini asla tartışma konusu yapmaz. Çünkü bunun sonucu, varolma ile yok olma arasında bir yol ayrımını getirir. Kaldı ki sûrenin inmesine sebep olan teklifi getiren kişilerin, o günkü İslâm toplumuna ve Peygamberin şahsına karşı takındığı tavırlar da dikkate alınacak olursa, sûrenin bu sert ve incitici üslûbunu çoktan hak ettikleri açıkça anlaşılabacaktır.



SONUÇ

El-Kâfirûn sûresi üzerinde yaptığımız bu çalışma sonucu şu hususları söyleyebiliriz:

1-Her ilim dalında branşlaşmanın esas olduğu günümüzde, Kur'ân-ı Kerîm'in tümünün bir elden tefsîrinin pek sağlıklı olmadığı görülmektedir. Zira, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîri, uzaktan veya yakından birçok ilimle alakalı olup, bu ilimlerin tek kişi tarafından ihatası mümkün değildir. Bu sebeple, ya Kur'ân-ı Kerîmde geçen bir konunun ya da, Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü içerisinde müstakil bir sûrenin tefsîrinin yapılması ihtiyaç haline gelmiştir.

2- İlk dönem İslâmî tebliğin maruz kaldığı sıkıntılara ve sûrenin sebep-i nüzûlünde adı geçen kişilerin tavırlarına mukabil, Kur'ânın genel tavrı ve el- Kâfirûn suresi ile verilen cevaplar ele alındığında, her asra ışıktutacak olan Kur'an eksenli bir tebliğ anlayışının en güzel örneklerini yakalamak mümkündür. Sûrenin, İslâmî tebliğ anlayışı içerisinde temel unsur olan Tevhid ve Ubudiyet kavramlarını öne çıkardığı görülmektedir.

3-Sûre'nin ana fikri içerisinde, küfür ile imânın net olarak ayrıştığını söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak, sûrenin indiği zamanda "Kâfirler" ifadesiyle yapılan hitap bir grup kâfire ait olmakla birlikte, tefsirlerin bir çoğunda da ifade edildiği gibi genel mânâda tüm kâfirlerin kastedildiğinin söylenmesi mümkündür. Zira, "Ey Kâfirler" hitabıyla başlayan bu sûreyi Rasulullah, çeşitli vesilelerle okumayı tavsiye etmiştir. Fazilet ve i'cazı kıyamete kadar bâki olduğu böylece ifade edilmiş olan sûrenin hitabını ve son derece önemli olan mesajını, sadece o günkü bir grup kâfire tahsis etmek belki de Kur'ân'ın evreselliğini belli bir dönemle sınırlamak olacaktır.

4-Sûre'nin mesajının, "*Dinde zorlama yoktur*" meâlindeki âyet-i kerîmenin mesajıyla birlikte, lâikliğe esas olabileceği kanaatine sahip olmak mümkün değildir. Nüzul sebepleri dikkate alındığı zaman da bu yöndeki kanaatimizin doğruluğu görülecektir. Dinde zorlamanın olmaması, bugün kastedilen şekliyle bir lâiklik manasına

değil, insanlara din seçme hürriyetini tanımak anlamına gelirken, El-Kâfirûn Sûresi'nin mesajı da, ifade ettiği tavizsiz üslûbuyla, lâik anlayışı hiç ifade etmemektedir. Aksine sûrenin mesajı, Müslümanları, dinlerine sahip çıktıklarını ilan etmeye çağırıp, inançları adına diğer ideolojilere karşı gerektiğinde tavizsiz bir tavır sergilemeleri konusunda eğitmektedir.

5-Sûre'nin son âyetinin Seyf Âyetiyle mensuh olduğu bazılarınca ifade edilmiş olmakla birlikte, karşı fikri savunanların görüşleri ve sûrenin mesajı da dikkate alındığında mensuh olmayıp, sûrenin bütünlüğünü tamamladığı görülür. Dolayısıyla sûrenin mesajının, kıyâmete kadar İslâm tebliğinin temel prensiplerinden birisi olarak yaşayacağını ve tekidli ifadesiyle de tebliğcilere daima sosyal ve psikolojik bir destek sağlayacağını söylemek mümkündür.



BİBLİYOGRAFYA

ABDUH, Muhammed b. Hasan Hayrullah(1323/1905), *Tefsiru Cüz'i Amme*, Kahire 1904

_____, *Tefsiru Sûrati'l-Asr*, Beyrut 1976

HALİL b. Ahmet(175-791), *Kitâbu'l-Ayn* (nşr. Mehdi Mahzumi-İbrahim Sâmerrai), I-VIII, Beyrut 1988.

ÂLÛSÎ, Ebu'l- Fadl Şihabüddin Seyyid Mahmûd(1270/1853), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesani*, I-XXX, Beyrut ts.

ATEŞ, Süleyman , *Yüce Kur'an-ı Kerîm'in Çağdaş Tefsîri*, I-XI, İstanbul 1991.

BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, İstanbul 1982.

BELÂZÛRÎ, Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l- Eşraf* (nşr. Muhammed Hamidullah), I-VI, Mısır 1959.

BİLMEN, Ö. Nasuhi(1971), *Dinî Bilgiler*, İstanbul 1988.

_____, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, I-II, İstanbul 1973.

_____, *Kur'an-ı Kerîm Kerimin Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul 1985.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, I-III, Leiden 1937-42.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail(256/870), *El- Câmiu's- Sahîh*, Mısır 1335.

CÂRİM, Ali ve M. Emin, *El-Belâgatü'l-Vâdiha*, İstanbul ty.

EL-CASSAS, Ahmed b Ali (370-980), *Tefsiru Ayati'l-Ahkam*, Beyrut 1335.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1989.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989.

DÂNÎ, İmam Ebu Amr Osman b. Said (444/1052), *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kıraati's-Seh'i*, ys. ts.

DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi*, İstanbul 1980.

DERVİŞ, Muhyiddin, *I'rabu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânüh*, I-IX, Humus 1988.

DEVVÂNÎ, Celâleddin Muhammed b. Sadeddin Es'ad(840/1490), *Tefsîru Kul yâ Eyyühe'l-Kâfirîn*, Yazma

DİMYÂTÎ, Ahmet b. Muhammet b. Ahmet b. Muhammet b. Abdulganî(1117/1705), *El-İthaf li Fudâlâi'l-Beşer Fi'l-Kıraati'l-Erbai aşer*, Mısır ts.

EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harac* (trc. Ali Özek), İstanbul 1973

EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed (982/1574), *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaye'l-Kur'ani'l-Kerim*, I-IX, Beyrut ts.

GİMMÎ, Hasan b. Muhammed b. Hüseyin en-Nisâbüri, *Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Fürkân*, I-XXX, Beyrut 1970

HAMÎDULLAH, Prof. Dr. Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II İstanbul, 1990.

HASAN, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. Sadrettin Gümüş v. dğr.), I-VI, İstanbul 1985

HAVVÂ Saîd, *El-Esâs fi't-Tefsîr* (trc Abdüsselam Arı), I-IV, İstanbul 1992.

HÂZİN Alâuddin Ali b. Muhammed (741/1340), *Lübabu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl* (Mecmûatûn mine't-Tefâsir içinde) I-VI, Beyrut ts.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, *Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr*, I-XXX, Tunus 1984.

İBNÛ'L-CEVZÎ, *Nevâsihu'l- Kur'ân*, (thk. Muhammet Eşref) Medine 1984.

İBNÛ'L-CEZERÎ, Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî (833/1430), *En-Neşr fî'l-Kırââtü'l-Aşr*, I-II, Beyrut ts.

İBNÛ'L-ESİR, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, *el- Kâmil fî't-Tarih*, I-X, Mısır 1301/1883.

İBN HANBEL, Ahmed (241/855) , *el- Müsned*, (nşr. A. Muhammed Şakir), Mısır 1956.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Hımyerî, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, Kahire 1355/1936.

İBN HÛMÂM, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid (861/1457), *Şerhu Fet-hi'l-Kadîr*, I-IX, Beyrut ts.

İBN İSHAK, Muhammet, *Sîretu ibn İshak* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

İBN KESİR, Ebu'l- Fidâ İsmâîl(774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Beyrut 1987.

İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmet (620/1223), *El-Muğnî*, I-XII, Amman ts.

İBN MACE, Muhammed b. Yezid el-Kazvini(273/886), *es-Sünen*, Mısır 1939.

İBN NEDİM, *El-Fihrist*, Beyrut ts.

İBN TEYMIYYE, Takıyyuddîn Ahmet b. Abdulhalim(728/1328), *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, thk, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1988 1-7

_____, *Tefsîru Muavvizeteyn*, Riyad 1961.

_____, *Tefsîru Sûrati'l-İhlas*, Riyad 1961.

İBN SA'D, Muhammed, *Kitabü' t-Tabakât*, Beyrut 1982.

KÂDÎ, Abdulfettah, *El-Bücdûr ez-Zehirah*, Lübnan 1981.

KÂSÂNÎ, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ûd, (587/1191) *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Beyrut 1986.

KÂTİB ÇELEBÎ Hacı Halife, *Keşfu'z- Zünûn an Esâmi'l- Kütüb ve'l- Fünûn*, I-II, İstanbul 1941.

KATTÂN, Menna' Halil, *Mebâhis fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrut 1993.

KAYA, Sıbgatullah, *Ehû Leheb Sûresi Tefsîri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1985.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh(676/1277), *El-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân*, I-XV, Kâhire 1967.

MATÜRİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed (333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Mustafa), Bağdat 1983.

MERÂĞÎ Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâgi*, Mısır 1953

MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, İstanbul, 1988.

_____, *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı* (trc. Ahmed Asrar), I-II, İstanbul 1985.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî (261/875), el-Cami'u's-Sahih, I-V, Mısır 1955.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed (710/1310), *Medârikü't- Tenzil ve Hakâiku't- Te'vi* (Nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'ar), Beyrut 1996.

ÖZEK, Ali, "Lâiklik İlkesi ve Türkiye'de Uygulanışı", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, s;7-36 sy. 10, İstanbul Ekim 1986.

PARET, Rudi (1983), *Kur'ân Üzerine Makaleler* (trc, Ömer Özsoy), Ankara 1995.

RÂZÎ Fahreddin (606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, Beyrut 1990.

RIZA, Muhammed, *Muhammedîn Rasûlullah*, Beyrut, 1975

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, Trs., I-III

SÂFÎ, Mahmut, *İ'râbu 'l-Kur'ân, Sarfuhu ve Beyanuh*, I-XV, Dımaşk 1991.

SERAHSÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (483/1090), *El-Mebsût*, I-XXX, Beyrut ts.

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman (911/1505), *Tenâsuku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Sıver*, (thk. Atâ Abdulkerim Ahmet), Beyrut 1986.

_____, *El-İtkan fî Uhumil-Kuran*, I-II, İstanbul 1978.

ŞİBLÎ, Muhammed, *Asr-ı Saâdet* (trc. Ö.Rıza Doğrul), İstanbul ts.

TABATABÂÎ, Seyyid Mahmut Hüseyin, *El-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XX, Tahran 1974.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Camiu'l- Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, I-XXX, Mısır 1954.

TEHÂNEVÎ, Muhammet Ali b. Ali, *Keşfu Istılâhâtî'l- Fünûn*, İstanbul 1984

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa(279/892), *es-Sünen*, Mısır 1937.

TONBY, Arnold, *Ed-Da'vetü ile 'l-İslâm*, Kahire 1941.

VEHBÎ, Mehmet(1364/1948), *Hülasatü'l- Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XV, İstanbul, 1969

YAZIR Elmalılı Hamdi(1936), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-IX; İstanbul ts.

YILDIRIM, Suat, “Âyetlerin Kronolojik Sıralanması”, *Yeni Ümit Dergisi* sy32, İstanbul 1996.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *Et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, I-II, Beyrut ts.

ZEMAHŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (538/1143), *El-Keşşâf anı Hakâiki't-Tenzîl*, I-IV, -- 1977.

ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdirrahman(794/1392), *el-Burhan fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, I-IV, Beyrut 1988.

ZİRİKLÎ, Hayrettin b. Mahmut, *El-Â'lâm*, Kahire 1954.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Et-Tefsîru 'l- Münîr*, Beyrut 1991.

İNDEKS

A

Abduh	20, 23
Abdullah b. Mes'ûd	14
Abdulmuttalib	14, 86
Abdurrahman b. Avf	15, 34
Aden Körfezi	5
Ahmed b. Hambel	18
Ahmet b. Hambel	30, 66
Ahmes b. Şurayk	14
Aişe	13
Akil	67
Ali	2, 18, 20, 21, 31, 58, 67, 83, 85, 86
Allah	1, 10, 11, 15, 20, 23, 26, 27, 29, 34, 35, 37, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 65, 66, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 80
Âlûsf	41, 45, 61
Ammâr b. Yâsir	14
Amr	9, 33, 36, 81
Amr b. Luhayy el - Huzzâf	9
Arapyarımadası	5, 9
Âs b. Vâil	32, 33

B

Bahreyn	9
Bede'î	7
Bedir	34
Belazuri	11, 12, 13, 14, 15, 16, 33, 34, 35, 36, 38, 86
Bcnî Schm	33
Bezzî	43
Bilal	34

C

Cebele b. Hârise	30
Cebraîl	45
Cehennem	51, 65, 66
Cehm b. Safvân	65
Cehmiyye	65

Cennet	65, 66
Cürcâni	19, 21

D

Daru'l-Erkam	14
Devvani	23, 28, 58

E

Ebu Ali el-Huseyni	20
Ebu Bekir	14, 67
Ebu Cehil	35
Ebu Müslim el-İsfehâni	60
Ebu Rifaa b. Râfi	34
Ebû Süfyan b. Harb	14
Ebu Talib	32
Ebû Tâlib	16
Ebû'l- Huzeyl el- Allâf	65
Ebu's-Suûd	54, 59
Ehl-i sümme	65
El-Alâk	12
El-Asr	20, 23
El-En'am	22
El-Fatiha	12, 20, 21
El-İhlas	20, 21, 22, 25, 29
El-İnsan	22
El-Kadr	23
El-Kâfirîn	4, 20, 23, 24, 25, 29, 31, 32, 33, 41, 43, 46, 49, 69, 71, 74, 79
El-Müddessir	12
Enes b. Malik	30
En-Nasr	30, 62
Ensâr	26
Esved b. Abd-i Ycğûs	32
Esved b. Muttalib	32
Et-Tahrim	48
Et-Tekâstir	23
Fvzâi	66
Ez-Zilzal	30
Ez-Zümer	24

F

Fahreddin Râzî	29, 48, 51, 52
Fil hadisesi	11
Filistin	5
Fîruzâbâdî	25
Fîruzâbâdî	21

H

Habbâb b. Frett	14
Hadari	7
Hafs	43
Haliç	5
Halil b. Ahmet	18
Halime	11
Hanif	8, 10, 60
Hariciler	65
Hars b. Kays	32
Hatice	10
Hicaz	5
Hişam	36, 43, 86
Hızzâî	9
Hübel	9

I

İbn Abbas	19, 23, 24, 41
İbn Cerir et-Taberi	19
İbn Hişam	11, 13, 15, 24, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43
İbn İshak	12, 13, 14, 15, 16, 33
İbn Kesir	29, 49, 59, 66
İbn Mesc'ûd	19
İbn Mesud	41
İbn Nedim	41
İbn Sa'd	14
İbn Teymiye	20, 44, 49
İbn Ümmü Mektum	76
İbn Ümmü Mektûm	36
İbn Vehb	57
İbn Zeyd	57
İbnü'l- Kayyim el-Cevziyye	21
İbrahim	8, 10, 22, 60, 67, 72, 84, 86
İkrime	19, 41

İmam Mâlik	66
İsa	57
İshak	67
İsmail b. Ahmed	22
İsmâil Cerrahoğlu	19

K

Kâbe	9, 35
Kâ'be	8
Kızıl Deniz	5
Kureyş	14, 23, 33, 36
Kuss b. Saïde	10

L

Lâik	68
Lât	9, 24
Levh-i Mahfûz	24

M

Mahmûd es-Savvaf	22
Medine	5, 12, 42, 62, 82
Mekke	5, 6, 8, 9, 12, 14, 23, 26, 32, 34, 35, 37, 42, 44, 46, 49, 50, 62, 67, 71, 85
Mekki	1, 41
Menâil	9
Mesâni	18
Mescid-i Haram	62
Mevdûdi	15
Mevdûdî	11, 27, 50, 55, 72
Mevlâ Abdurrahman b. Mûeyyed	23
Mîin	18
Muaviye	58, 67
Musaz	67
Mufasssal	18
Muhammed 1, 3, 10, 11, 13, 15, 21, 22, 23, 27, 33, 35, 40, 46, 47, 51, 53, 54, 57, 60, 67, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86	
Muhammed Rıza	11
Mukâtil b. Süleyman	19
Mu'tezile	65
Mücahid	19

N

Nafi	43
Nâfi	43
Necit	5
Neseffi	24, 53, 59
Nevfel	10

O

Osman b. Affan	14
----------------	----

R

Regulier	68
----------	----

S

Sâbî	9
Sâbûmî	44, 51, 55
Sa'd b. Fbi Vakkas	14
Sa'd b. Ebî Vakkas	15
Sadrüddin el-Konevî	21
Said b. Cübeyr	19
Said b. Mûbârek	22
Said b. Zeyd	14
Said Havvâ	29, 46, 55, 60
Sakîf	36
Sâmi	6
Sekulier	68
Serahsî	66
Seyf	80
Sûretü'l- İncil	18
Sûretü'z- Zebur	18
Suriye	5
Sûleyman Ateş	56, 74

S

Şia	65
-----	----

T

Tabatabai	47, 49
Taberî	23, 24, 47, 51, 57
Taif	9, 36
Talha b. Ubeydullah	14
Tebbî	13
Tivâl	18
Tihama	5

U

Uzzâ	9
------	---

Ü

Ümeyye	10, 32, 34, 36
Ümeyye b. İlalcf	36
Üzeyir	57

V

Varaka	10
Vâsile	18
Velid b. Mugfire	32, 33, 34, 35, 86
Verş	43

Y

Yakub	43, 86
Yasin	20
Yemen	5, 10
Yesrib	5

Z

Zübeyir b. Avvam	14
Zühayr b. Abdülmuttalib	33

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ